

Agroparken ///

het concept, de ontvangst, de praktijk

InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Deze bonte verzameling van korte beschouwingen, interviews en aanzetten tot evaluatie beoogt vooral een tijdsdocument te zijn. Het is een weergave van denkbeelden en handelingen rondom het concept agroparken.

InnovatieNetwerk lanceerde dit concept vier jaar geleden om vernieuwingen in de landbouw te entameren. Destijds deed het concept veel stof opwaaien. Er brandden discussies los over de toekomst van de Nederlandse landbouw. Inmiddels is het concept doorgesijpeld naar de praktijk waar het verschillende initiatieven inspireert.

Dit boek wil ieder die zich afvraagt wat er van het agropark is terechtgekomen, informeren en inspireren tot nadenken over de toekomst van duurzame landbouw in Nederland.

Veel leesplezier!

Het concept ///

Voorlopig bestaan ze alleen in de verbeelding: agroparken, waarin landbouw ruimtelijk is geclusterd met andere activiteiten. De kern van het concept: produceer en verwerk vlees, vis, eieren, bloemen, groente en fruit op één locatie, en wel zó dat milieu, landschap, mens en dier daar optimaal van kunnen profiteren. Deze parken kunnen verschillende vormen aannemen, van gebouwen met meer lagen in een haven tot groene bedrijventerreinen of multifunctionele parken op het platteland.

Voormalig varkenshouder Simonse boert tegenwoordig in de Amsterdamse haven. Vijf dagen per week rijdt hij 's ochtends van huis naar zijn werkplek. Als hij vandaag komt aanrijden, ziet hij een schip dat net enorme aantallen bloemen aan het laden is. Die bloemen zijn

Als het aan de bedenkers van agroparken ligt, zullen er in de nabije toekomst her en der agroparken in Nederland - en elders in de wereld - verrijzen. Het concept biedt namelijk een systeeminnovatie waardoor een aantal problemen dat aan de huidige voedselproductie kleeft, kan worden opgelost. Althans, in theorie. Het concept agropark dat in dit deel naar voren komt, is een ideaaltypisch concept.

Het is een idee dat getoetst en beproefd moet worden. In de praktijk zal blijken of het concept ook echt werkt. De publieke opinie en initiatieven van ondernemers zullen bepalend zijn voor de invulling van agroparken in de praktijk. Vandaar dat het publieke debat en de verschillende praktijkinitiatieven in achtereenvolgens deel twee en deel drie van dit boek aan bod komen.

Dit eerste deel beschrijft vooral de kansen die het concept biedt voor de ontwikkeling van de landbouw. Dan volgt een schets van de wijze waarop het concept agropark zich verhoudt tot andere innovaties die in de afgelopen decennia in de landbouw hebben plaatsgevonden. Ten slotte verkent dit deel de mogelijkheden van het concept agropark als exportproduct.

Wat levert ruimtelijk clusteren op?

Ruimtelijke clustering vormt de kern van het concept agropark, dat in de praktijk vele uiteenlopende gedaanten kan krijgen en ook zeer verschillende combinaties van agrarische en niet-agrarische activiteiten kan verenigen. Daarover later meer. Eerst de vraag: wat levert dit ruimtelijk clusteren nu precies op?¹ Zeven kansen voor agroparken op een rij.

1 / Sluit kringlopen

Als je verschillende landbouwactiviteiten op één plek concentreert en kringlopen sluit, creëer je als het ware een ecosysteem, doordat verschillende poten van het agropark gebruik maken van elkaars afvalstoffen. Dit spaart ruimte en energie, en zorgt voor een minder grote belasting van het milieu. Het sluiten van kringlopen kan zowel in grootschalige als in kleinschalige agroparken plaatsvinden. Alleen op grote schaal zijn de investeringen rendabel. Voorbeeld: een lucht-wasser voor elke varkenshouder met tweeduizend varkens is onbetaalbaar en daardoor onhaalbaar. Pas bij een veelvoud aan varkens kan zo'n apparaat renderen en kan de kwaliteit van de lucht echt verbeteren.

Bovendien sluit de schaalgrootte van de landbouw dan aan bij die van industriële activiteiten op bedrijventerreinen, waardoor koppelingen makkelijker worden. Denk bijvoorbeeld aan het gebruik van restwarmte van een elektriciteitscentrale in de glastuinbouw. Zo ontstaat er een industriële symbiose van bedrijven, waar geen waardeloos restmateriaal meer bestaat.

2 / Vermindert transport

Een tweede kans die ruimtelijk clusteren biedt, betreft het verminderen van transport. Zo'n veertig procent van alle vrachtwagenkilometers in Nederland wordt besteed aan het produceren, verwerken, verpakken en vervoeren naar consumenten van landbouwproducten als groente, fruit, bloemen, vlees, zuivelproducten en vis. Agroparken maken dit transport voor een belangrijk deel overbodig. Als je het agropark ook nog op een slimme plek neerzet, zoals in een haven, of op een kruispunt van snel- en/of spoorwegen - dan vergemakkelijkt dit zowel de aanvoer van grondstoffen als de afvoer van landbouwproducten.

afkomstig van de kassen van een groot agroparkcomplex. De kassen staan boven op de verblijven van honderdduizend varkens. De varkens scharrelen met hun dertigen in een hok; ze kunnen wroeten in het stro en zich koesteren in het licht dat via de serres naar binnen valt.

3 / Spaart het platteland

Een derde voordeel van clusteren: agroparken verbeteren, indirect, de kwaliteit van het platteland. Hoewel veel landbouwactiviteiten inmiddels een industrieel karakter hebben, vinden ze nog steeds plaats op het platteland. Denk aan de varkenshouderij, die met zijn grote, lelijke stallen het landschap aantast, met mestoverschotten kampt en bewoners hindert door stankoverlast. Of aan de kassen, die menig horizon vervuilen en door nachtverlichting de bioritmen van planten, dieren en mensen verstoren. Het platteland wordt zo gereduceerd tot werkplaats van de agrarische industrie, waaraan de waarde van de natuur, de schoonheid van het landschap, wonen en recreatie ondergeschikt worden gemaakt. Door dit soort industriële activiteiten te verplaatsen naar stedelijke en logistieke knooppunten, ontstaat er op het platteland ruimte voor activiteiten die beter passen: recreatie, natuurbeheer, extensieve landbouw, wonen en werken.

4 / Verbeter het welzijn van dieren

Een duidelijke verbetering van het welzijn van de dieren vormt een vierde kans die verbonden is met ruimtelijk clusteren. De studie Animal Care² concludeert dat in goed ontworpen agroparken het welzijn van de dieren er zeker op vooruit kan gaan. Zo kunnen dieren in een agropark meer bewegingsvrijheid, daglicht en een interessantere omgeving krijgen. Dat is vooruitgang, vergeleken met de gangbare intensieve veehouderij, waarin het terugbrengen van kosten een veel hogere prioriteit heeft dan dierenwelzijn.

Omdat een agropark tot aanzienlijke besparingen en kostenvoordelen leidt, is het drastisch verbeteren van het welzijn bedrijfseconomisch haalbaar. Welzijn van dieren wordt bepaald door hun directe omgeving, zoals de samenstelling van de groep, de geboden ruimte, de verzorging van de dieren. Zeer nadelig voor dieren is het transport. Boeren laten op dit moment hun dieren slachten bij een slachterij. Ook is er de levende export naar het buitenland. Gevolg: omvangrijke veetransporten die zeer belastend zijn voor de dieren. Veehouderij in een agropark bestaat uit een volledig gesloten systeem: dieren worden op het bedrijf geboren en gehouden tot en met de slacht. Dan zijn omvangrijke dierentransporten verleden tijd.

5 / Beperkt uitbraken van ziekten

De veehouderij heeft de laatste jaren gekampt met grote uitbraken van dierziekten, zoals mond- en klauwzeer (MKZ), varkenspest en vogelpest. De gevolgen van deze uitbraken waren dramatisch. Doordat er veel contacten zijn tussen de verspreid liggende bedrijven en virussen zich gemakkelijk via de lucht kunnen verplaatsen, kon de uitbreiding van deze ziekten razendsnel verlopen. Miljoenen dieren werden afgemaakt. De boerderijen werden tijdelijk geïsoleerd en de maatschappelijke ontwrichting was groot. In hele gebieden was geen vervoer van dieren meer mogelijk. Bij de uitbraak van de vogelpest en mond- en klauwzeer moesten zelfs huisdieren, en niet alleen die van boeren, worden afgemaakt.

In een agropark met gesloten veehouderijsystemen is er een zeer geringe kans op insleep van ziekteverwekkers.³ Dit is de vijfde kans. Er komen immers geen dieren van buiten het park meer bij. Ook leven de dieren in kleinere compartimenten, die geen contact hebben met elkaar. Noodzakelijk is wel dat verschillende diersoorten, zoals kippen en varkens, strikt van elkaar gescheiden worden. Mocht er onverhoopt toch een ziekte uitbreken, dan zijn deze agroparken gemakkelijk te isoleren van de omgeving. Ondanks de grote concentratie van dieren op één locatie zullen veel minder dieren hoeven te worden gedood dan tijdens recente ziekte-uitbraken. Ook zal de omgeving nauwelijks last hebben van noodzakelijke maatregelen, zoals in het verleden wel het geval was.

6 / Dicht de kloof tussen consument en producent

Een van de grootste kritiekpunten op de gangbare agro-industrie is dat de voedselproductie volkomen onttrokken wordt aan het oog van consumenten. De meeste mensen hebben geen idee van de herkomst van hun voedsel en van de omstandigheden waaronder het is geproduceerd. Die onwetendheid wordt nog bevorderd door fabrikanten, die hun voedsel het liefst aanprijzen met de predikaten 'natuurlijk' en 'ambachtelijk' zonder ook maar enigszins te refereren aan de industriële wijze waarop ons huidige voedsel is geproduceerd. Consumentenorganisaties pleiten al jaren voor het transparant maken van de voedselketen, waardoor de burger in principe kan traceren waar een specifiek stuk vlees of ander voedingsmiddel vandaan komt. Agroparken kunnen de kloof tussen consument en producent dichtten. De zesde kans: agroparken zijn vanwege hun clustering in staat

.....

Simonse is tegenwoordig een van de managers van het varkensbedrijf. Hij regelt de inkoop van varkensvoer, dat deels bestaat uit het afval van een nabij gelegen fabriek voor voedingsmiddelen. De meeste varkenshouders geven hun varkens antibiotica, maar hier niet: de kans dat

.....

om maatschappelijk verantwoord te produceren, en de eisen die mensen stellen aan milieu- en diervriendelijkheid in praktijk te brengen. In het verlengde hiervan kunnen agroparken producten leveren die voor consumenten goed herkenbaar zijn. Zoals een exclusief kwaliteitsmerk dat alleen maar in agroparken wordt geproduceerd. Denk aan producten die absoluut vrij moeten zijn van ziektekiemen omdat ze bestemd zijn voor zieken, ouderen of baby's, of voedsel dat speciaal bestemd is voor mensen met voedselallergieën. Deze producten vragen om een zeer gecontroleerde, gesloten productieketen. Juist daarvoor is een geclusterde productiewijze in agroparken zeer geschikt.⁴ Een agropark kan ook ruimtelijk goed herkenbaar en aantrekkelijk worden vormgegeven, bijvoorbeeld door een opvallende architectuur. De bedenkers van Ruraal Park (zie deel 3) willen als onderdeel van een agropark zelfs een evenementenpark maken en dit koppelen aan een kwaliteitsmerk.

7 / Creëert economische en maatschappelijke winst

De Nederlandse landbouw bevindt zich in zwaar weer. Economisch gaat het slecht en maatschappelijk is er veel kritiek. Het concept agropark probeert voor deze minpunten een oplossing te bieden door een rendabel productieproces voor te stellen dat ook maatschappelijk verantwoord is. Ondernemers stellen hierbij onmiddellijk de vraag: levert zo'n agropark voldoende op? Uit onderzoek blijkt dat deze vraag met een voorzichtig 'ja' te beantwoorden is. Een agropark vraagt om grote investeringen. Ook de operationele kosten zijn hoog. Tegenover deze hoge kosten staan besparingen. Het clusteren van bedrijven levert schaalvoordelen op en zorgt voor minder transport, minder energiekosten en, voor veehouders, minder kosten voor voer, mestverwerking, en laadkosten. Bedrijfsmatig gezien is het huren van ruimte in een agropark aantrekkelijk, maar de weerstanden daartegen bij boeren zijn groot: zij willen liever eigendom. Dit alles in ogenschouw nemend kunnen agroparken wel degelijk rendabel zijn. Daarbij komen nog de, mogelijk grote, maatschappelijke baten. De voedselveiligheid wordt groter, de congestie op wegen vermindert, het milieu wordt minder belast, het welzijn en de gezondheid van de dieren verbetert en het platteland wordt veel aangenamer. Die maatschappelijke baten zou de overheid ertoe kunnen brengen om een agropark met aanvullende investeringen op weg te helpen. De overheid bespaart immers ook, alleen al omdat er minder wegen nodig zullen zijn.⁵

er vreemde ziektekiemen op het bedrijf komen, is zo gering dat preventieve medicatie onnodig is. Die kans op ziekte is zo klein doordat alle varkens op het terrein worden geboren - en er ook worden geslacht. Dierentransporten - een van de grootste veroorzakers van dierenleed

Intensieve versus extensieve landbouw

Agroparken zijn innovatief als het gaat om het koppelen van activiteiten op één locatie. Tegelijkertijd borduren ze voort op een landbouwtraditie die voortdurend streeft naar intensivering van productie. De vraag is of Nederland moet doorgaan met deze intensieve vormen van voedselproductie.

Dat de huidige intensieve landbouw grote problemen veroorzaakt, kan zelfs een vluchtige krantenlezer niet ontgaan. De samenleving reageert steeds kritischer op de neveneffecten van de huidige voedselproductie. En terecht. Doordat de vraag naar voedsel, met name vlees, groot is en wereldwijd stijgt, worden de negatieve gevolgen van de landbouw steeds groter. Ga maar na: de landbouw verbruikt steeds meer energie, stoot veel CO₂ uit en belast de natuur, vooral door mineralen-uitstoot via de mest. Diergezondheid en dierenwelzijn staan ernstig onder druk door veetransporten en de uitbraken van dierziekten. Het landschap en het welzijn van dieren wordt bovendien bedreigd door de grootschalige, intensieve productie. Nederland zou ervoor kunnen kiezen om alleen extensieve landbouw te bedrijven, alle dieren buiten te houden, en al het voer hier te verbouwen. Landbouw wordt dan weer grondgebonden en valt te combineren met activiteiten zoals landschapsbeheer, recreatie of zorg voor mensen met een psychische of geestelijke handicap op zogeheten zorgboerderijen. Dit soort landbouw voorziet zeker in een behoefte. Nadelen zijn er ook: extensieve landbouw in dichtbevolkte gebieden leidt tot een groot ruimtebeslag en hogere kostprijzen. Bovendien levert deze extensieve landbouw te weinig producten om de gehele Nederlandse bevolking te voeden - als die al bereid is om de hogere prijzen voor deze producten te betalen. Gevolg zou dan zijn dat Nederland voedsel uit andere landen moet importeren. Er is geen enkele garantie dat dit voedsel op een verantwoorde wijze wordt geproduceerd. Anders gezegd: in deze optie exporteer je de problemen die gekoppeld zijn aan intensieve voedselproductie.⁶ Vanuit economisch oogpunt is extensivering van de landbouw ook niet gunstig. Ga maar na: als je de toeleveringsbedrijven meetelt, werken er momenteel in de Nederlandse agro-industrie meer dan vierhonderdduizend mensen. De productiviteit en de opbrengst per vierkante meter zijn

hoog. Twintig procent van de nationale goederenexport is afkomstig van de agrarische industrie. Daarmee draagt de agro-industrie zo'n 19 miljard euro bij aan de handelsbalans. De voedselproducten hebben een behoorlijk constante kwaliteit en de veiligheid van het voedsel is heel groot. Vergeleken met andere landen zijn Nederlandse agrariërs gevorderd in het nemen van maatregelen die het milieu en het welzijn van dieren beschermen. Daarbij komt dat de landbouw in Nederland behoort tot de meest kennisintensieve en innovatieve ter wereld.

In het verlengde hiervan liggen nog andere vragen, die draaien om de diepverankerde gedachte dat landen moeten proberen zelf in hun behoefte aan voedsel te voorzien. Is het verstandig om voor de vervulling van de eerste levensbehoeften afhankelijk te zijn van niet-Nederlandse, of zelfs niet-Europese productie van voedsel? Deze gedachte heeft sinds de Tweede Wereldoorlog grote invloed gehad op het landbouwbeleid. Kijkend op wereldschaal is het bovendien de vraag of de wereld zonder intensieve voedselproductie kán, gelet op de noodzaak om over tien tot twintig jaar een wereldbevolking van negen miljard mensen te voeden.⁷ De conclusie uit tal van studies luidt dat intensivering van de landbouw noodzakelijk is, maar dat de nadelen van intensieve productie zoveel mogelijk moeten worden beperkt.

Vraag daarbij is of Nederland ook op lange termijn een rol zal kunnen spelen als het gaat om intensieve voedselproductie. Of zal het de landbouw net zo vergaan als de scheepsbouw, mijnbouw en textielindustrie? Die zijn uiteindelijk ook uit Nederland verdwenen omdat elders in de wereld de productie goedkoper kon plaatsvinden.

Om de huidige, sterke economische positie te behouden, zal de Nederlandse landbouw adequaat moeten reageren op de verdergaande liberalisering van de wereldmarkt en het wegvallen en anders inzetten van Europese subsidies voor akkerbouw en melkveehouderij. De concurrentie uit andere werelden is groot. Nu al importeert Nederland rundvlees uit Zuid-Amerika en Afrika, kip uit Thailand en Brazilië. Andere landen kunnen deze producten goedkoper produceren. De verwachting is dat delen van de Nederlandse landbouw deze concurrentie op wereldschaal niet zullen overleven. Herstructurering is noodzakelijk. Moet Nederland doorgaan

.....

- zijn daardoor overbodig en de kans op insleep van ziekteverwekkers is minimaal. Met camera's houdt men de beesten in de gaten. Het is belangrijk om tekenen van verminderd welzijn en gezondheid van de dieren vroeg te signaleren; stress heeft een slechte invloed op de

.....

met intensieve landbouw? Bovenstaande dilemma's en argumenten in overweging nemende, kan het antwoord zijn: ja, op voorwaarde dat er een echte reorganisatie plaatsvindt die korte metten maakt met de problemen die de landbouw nu veroorzaakt. Vanuit dit perspectief is het concept agropark een poging om die reorganisatie te concretiseren. Als deze poging slaagt, kan het een voorbeeld zijn voor duurzame voedselproductie in andere dichtbevolkte delen van de wereld. Overigens zal niet alle voedselproductie in agroparken plaatsvinden: er blijft ruimte voor meer extensieve vormen van landbouw. Zo ontstaat er een pluriform beeld, dat aan verschillende maatschappelijke, culturele en economische behoeften kan voldoen.

kwaliteit van het vlees. De varkensmest wordt samen met afval uit de kassen vergist tot biogas. Dit gas is geschikt om de kweekvijvers in de kelder te verwarmen, waar vissen in alle soorten en maten zwemmen. In de kelder bevindt zich ook een champignonkwekerij: varkensmest

Intensivering is van alle tijden

Niet alleen het verbeteren van de efficiëntie van de voedselproductie is karakteristiek voor de ontwikkeling van de landbouw. Ook vraagstukken over de maatschappelijke positie van de landbouw, de ontwikkeling van gespecialiseerde bedrijven en de positie in de productieketen zijn typerende thema's in de landbouw van de afgelopen decennia. Een vergelijking tussen het agropark en de ruilverkaveling maakt duidelijk dat het agropark zowel past in een traditie van landbouwkundige innovaties als een radicaal nieuwe invulling geeft aan voedselproductie.

Landbouw is altijd al gericht geweest op rationalisatie en verbetering van de productie. Dat begon duizenden jaren geleden, toen de jagers en verzamelaars van voedsel overgingen op het domesticeren van dieren en het verbouwen van gewassen. Vanaf dat moment ontstond er een taakverdeling tussen mensen. Niet iedereen hoefde zich nog bezig te houden met het vergaren van voedsel. Met de ontwikkeling van landbouw ging een kleine groep zich uitsluitend bekommeren om de productie van voedsel. Deze boeren poogden hun opbrengsten te vergroten en hun productie te intensiveren. Voor de akkerbouw betekende dit dat mensen goed producerende planten gingen vermeerderen en andere lieten verdwijnen. De bewerking van de grond, het toevoegen van mest, het beschermen van de akkers tegen vraat van dieren: het waren allemaal manieren om landbouwactiviteiten te verbeteren. Ook streefden boeren altijd al naar het gezond houden van de veestapel. Ze selecteerden schapen, varkens, kippen, koeien met het oog op een goede productie van vlees, wol, leer, eieren en melk.⁸

Om de risico's van tegenvallende productie of lage prijzen zoveel mogelijk te spreiden en ook om zo zelfvoorzienend mogelijk te zijn, hadden bijna alle Europese boeren in de afgelopen eeuwen een gemengd bedrijf, ook in Nederland. Zo'n gemengd bedrijf was zelden een vetpot. De combinatie van akkerbouw en veeteelt leverde meestal net genoeg op om de boer en zijn gezin te onderhouden.

Agroparken vergeleken met ruilverkaveling

In de loop van de twintigste eeuw zijn welhaast alle kleine gemengde bedrijven in Nederland verdwenen. Ze waren niet langer rendabel. Genoodzaakt door de economie en gestimuleerd door de overheid ontstonden er grotere boerenbedrijven die zich sterk hebben gespecialiseerd en veel intensiever zijn gaan produceren.

De intensievere productie is mogelijk gemaakt door een groot aantal technologische innovaties. Denk aan de invoering van de trekker, die pas na de Tweede Wereldoorlog gemeengoed werd en heeft geleid tot een sterke mechanisatie van de landbouw. Ook de opkomst van kunstmest en bestrijdingsmiddelen, het introduceren van de melktank en de melkrobot en verbeteringen in veevoer, ziektebestrijding en manieren om dieren te houden, zijn voorbeelden van dergelijke technologische innovaties.⁹

Naast deze technische innovaties werd ook de ruimtelijke structuur van de landbouw aangepast. Dit leidde tot de meest drastische ruimtelijke herschikking in de geschiedenis van de Nederlandse landbouw: de ruilverkaveling. Die zou een eind maken aan de inefficiënte lappendeken van kleine stukjes grond die kriskras verspreid lagen over het platteland en die zeer veel verschillende eigenaren kenden.¹⁰

De ruilverkaveling introduceerde grotere kavels die beter toegankelijk zouden zijn voor grote werktuigen en machines. Bovendien lagen de boerderijen voorheen vaak in de dorpen, ver van de landerijen. Door ruilverkaveling kwamen de boeren dicht bij hun grond te wonen.

De ruilverkaveling begon in 1924 met de invoering van de eerste Ruilverkavelingswet en werd afgerond in het midden van de jaren tachtig van de twintigste eeuw. Deze verkaveling bracht enorm veel activiteiten met zich mee. Landerijen werden heringericht, waardoor boeren grotere, aaneengesloten stukken land tot hun beschikking kregen. Boerderijen werden verplaatst, gronden verbeterd door drainage, bemesting, egalisatie. Het veelal slechte wegennet op het platteland werd vernieuwd - ruim tweederde van de wegen op het platteland was in de jaren vijftig nog niet verhard. Bedrijven werden 'ontmengd' en gingen zich richten op één activiteit. Dit alles voor een efficiënte bedrijfsvoering, met hoge opbrengsten en lage arbeidskosten.

wordt gebruikt als substraat voor champignons. Deze champignons produceren CO₂, die met pijpleidingen naar de kassen wordt geleid: de bloemen groeien er beter van. In de pauze loopt Simonse even naar boven, om met de medewerkers van de kassen bij te praten.

Wie terugkijkt op een ingrijpende innovatie als de ruilverkaveling en vooruitkijkt naar de innovatie die het concept agropark voorstelt, ziet een aantal thema's waarop beide innovaties zich goed laten vergelijken. Ze maken duidelijk hoezeer het agropark aan de ene kant past in een traditie van innovaties in de landbouw, en aan de andere kant een radicale nieuwe invulling aan voedselproductie geeft.

Schaalvergroting en herschikking

Ruilverkaveling leidde tot schaalvergroting van grondgebonden landbouwactiviteiten. Het concept agroparken resulteert ook in schaalvergroting, maar dan in het bijzonder voor sectoren die niet per se aan de grond van het platteland gebonden zijn: varkens- en pluimveehouderij, glastuinbouw, viskweek en champignonteelt.

Was er vroeger sprake van een lappendeken van verschillende grondgebonden activiteiten die om reorganisatie vroeg, nu is er eveneens sprake van een lappendeken, maar dan van intensieve agrarische activiteiten die net zo hard om reorganisatie vragen. Werden bij de ruilverkaveling de boerderijen van de dorpen naar de open ruimte verplaatst; bij agroparken verhuizen de varkens- en pluimveestallen en de kassen van het platteland naar het stedelijk gebied.

In beide gevallen gaat het dus om een ingrijpende ruimtelijke herschikking. De aard en richting zijn echter tegengesteld. Ga maar na: hoewel veel landbouwbedrijven 'van binnen' volkomen geïndustrialiseerd zijn (denk aan tuinbouw, varkenshouderij, leg- en slachtkippen) en ze niet noodzakelijkerwijs over 'volle grond' hoeven te beschikken, bevinden ze zich, net als de kleine boerenbedrijven van vroeger, nog steeds verspreid op het platteland. Het lijkt wel een omgekeerde vorm van ruilverkaveling: gebruik de grond van de industriële landbouwsectoren voor activiteiten die wél horen op het platteland, zoals extensieve landbouw, recreatie en wonen, en concentreer de industriële landbouwactiviteiten in de stad. Zoals de ruilverkaveling tot gevolg had dat de landbouw supersnel mechaniseerde, waardoor de arbeidsproductiviteit enorm steeg en er minder mankracht per hectare nodig was, zo zal ook de introductie van agroparken gevolgen hebben voor de mensen die in de landbouw werken. Omdat er sprake is van een bewust geforceerde 'schaalsprong' in een agropark, zal ook de arbeidsorganisatie moeten veranderen. Wil je een

ruimtelijk cluster met zeer verschillende activiteiten neerzetten, dan ontkom je niet aan een andere organisatie van arbeid en kapitaal, bijvoorbeeld coöperatieve vormen van grotere bedrijven die mensen in dienst hebben en die op grote schaal kunnen investeren.

Bewust zijn van je maatschappelijke positie

Een tweede thema van beide landbouwkundige innovaties is het bewustzijn dat landbouw een maatschappelijke positie vervult en zich daarom ook rekenschap moet geven van zijn neveneffecten. Dit bewustzijn van negatieve gevolgen van de landbouw kreeg vorm vanaf de jaren zestig. Toen klonken felle protesten tegen de ruilverkaveling. De grootscheepse reorganisatie van de landbouw had een prijs: het landschap werd er slachtoffer van. Er was volgens critici te weinig aandacht voor de ruimtelijke ordening van het platteland, waar ook andere belangen dan zuiver agrarische speelden. De kritiek had tot gevolg dat de Ruilverkavelingswet werd opgevolgd door de Landinrichtingswet in 1985. De nieuwe wet had niet alleen tot doel het landelijk gebied optimaal in te richten voor de landbouw, maar ook om natuurlijke en landschappelijke waarden te versterken, en om recht te doen aan infrastructuur, recreatie en cultuurhistorie. De bedenkers van het concept agropark sluiten aan op dit maatschappelijke bewustzijn door nadrukkelijk te redeneren vanuit consequenties van de huidige landbouw voor landschap, dieren, milieu en mensen. De landbouw kan zich niet langer verschuilen achter argumenten die alleen maar draaien om concurrentiepositie en productieverhoging. Duurzaam produceren heeft de hoogste prioriteit.

Gemengd en gespecialiseerd

Waar de ruilverkaveling een einde maakte aan de gemengde, weinig rendabele bedrijfjes van weleer, leidt het agropark juist tot een gemengd cluster van gespecialiseerde bedrijven. Dat de bedrijven gespecialiseerd zijn, is noodzakelijk: de huidige productiewijzen vragen om een goede vak kennis, een efficiënt productieproces en een goede afzet van producten. Dat lukt alleen als een bedrijf niet te veel verschillende activiteiten ontplooit, maar zich volledig wijdt aan – of beperkt tot – zijn core business. De verschillende gespecialiseerde sectoren van de land- en tuinbouw zijn in Nederland verspreid

Collega's die je dagelijks ziet: die had hij niet op zijn voormalige bedrijf. Voor Simonse is de verandering van werk nog steeds wennen; hij is geen eigen baas meer; hij woont niet meer met zijn gezin op zijn eigen erf. Wel heeft hij nu een stabiel, goed inkomen. Hij krijgt zelfs

over een aantal regio's. Zo bevindt de tuinbouw zich grotendeels in het Westland, de varkens- en kippenhouderij in de Peel, Noord-Limburg, de Achterhoek en de Gelderse Vallei. Melkveehouderij vind je voornamelijk in Friesland, Overijssel, Gelderland, Zuid-Holland en Utrecht en akkerbouw in Zeeland, Groningen, Drenthe en Flevoland. Zo bekeken is Nederland één groot gemengd bedrijf, waar echter weinig sprake is van uitwisseling tussen de sectoren. Daarvoor is er te veel versnippering en zijn de afstanden tussen de verschillende sectoren veel te groot.

Het agropark doorbreekt de traditioneel geografisch gespreide specialisaties door verschillende soorten hooggespecialiseerde bedrijven op één locatie aan elkaar te koppelen. Zo ontstaat er als het ware een gemengd bedrijf op grote schaal, variërend van 30 tot 100 hectare, zonder afbreuk te doen aan onderlinge specialisaties. En met het voordeel dat je kringlopen efficiënt kunt sluiten.

Het gemengd bedrijf van vroeger ging zo zuinig mogelijk met grondstoffen en afval om. Alles had zijn nut en waarde.

“Als de prijs van de piepers laag was, dan kon je tenminste nog een varken slachten. Het loof van de bieten werd gebruikt voor de koeien. Het stro van het graan ging naar de stallen, de doppen van de vlasbollen waren strooisel voor de kippen. Mijn moeder kookte het afval van de aardappels in de pappot tot varkensvoer. De varkens vraten ook erwtenmeel. En de kippen pikten de restkorrels van het graan dat onder aan de hooitas lag. De kippenmest kon je verwerken door de klei, die daardoor beter werd. Hoe slecht het soms ook ging, een boer kon nooit failliet gaan. De boer dacht in dit soort processen.”¹¹

Horizontale en verticale netwerken

Tot slot is er nog een thema waarop beide innovaties zich goed laten vergelijken. Dit betreft de plaats van het boerenbedrijf in de productieketen. Mede door de ruilverkaveling kwam er in de landbouw een verticale specialisatie op gang. Deze is essentieel geweest voor de transformatie van de landbouw tot agro-industrie. Eeuwenlang was de boerderij een autonome productie-eenheid waarbij boer en boerin zelf de melk bewerkten tot kaas en boter, graan zelf dorsten, het vee

zelf naar de markt brachten om er kopers voor te zoeken.

De afstand tussen boer en consument was klein. In het begin van de negentiende eeuw bundelden boeren hun krachten in gezamenlijke aankoop- en afzetorganisaties. Dat was het begin van de ontwikkeling van een complexe productieketen. Tegenwoordig is de boer een van de vele schakels in een keten van fokkerijen, veevoerbedrijven, zuivelcoöperaties, graanhandelaren, kunstmestfabrikanten, verwerkende industrie, en inkooporganisaties van supermarkten.

Supermarkten bepalen in toenemende mate hoe boeren en verwerkers hun producten produceren. Zij schrijven tot in detail voor waar voedingsproducten aan moeten voldoen. Voorbeeld: als een inkooporganisatie van een grote supermarkt varkensvlees wil van varkens die met niet-genetisch gemanipuleerde soja zijn gevoed en die gegarandeerd vrij zijn van ziekmakende parasieten, dan heeft dat grote gevolgen voor de gehele keten van de productie van varkensvlees. Het is zeer goed denkbaar dat er agroparken komen die uitsluitend specifieke producten leveren voor zo'n supermarktketen. Een agropark kan maatwerk gaan leveren.

Agroparken kunnen een groter deel van de productieketen omvatten dan nu het geval is, doordat ook toeleverings- en verwerkingsbedrijven op dezelfde locatie als de boer gaan opereren. Naast deze 'verticale' samenwerking - in de keten van boer tot en met verkooppunt - komt er in een agropark een volslagen nieuwe, horizontale samenwerking tot stand tussen verschillende ketens. Bedrijven van totaal verschillende pluimage gaan gebruik maken van elkaars reststromen. Hierdoor ontstaat samenwerking in een horizontaal netwerk, waardoor er de beoogde industriële symbiose ontstaat.¹²

een percentage van de winst, nu het agropark goed draait. Schaalvergroting, vermindering van transporten en hergebruik van reststromen zorgen voor een goed bedrijfsresultaat. Simonses voormalige varkenshouderij is inmiddels verkocht. Van de opbrengst heeft hij

Een concept als exportproduct

Innovaties als het agropark leveren niet alleen voedselproducten op, maar ook kennisproducten. Die kennisproducten blijken wereldwijd inzetbaar. China toont zich zeer geïnteresseerd.

Er is geen land ter wereld waarin de landbouw zo omgeven is door wetenschappers en onderzoeksinstituten als Nederland. Evenmin is er geen land ter wereld dat zo voorop loopt in het nemen van milieubescherpende maatregelen, voedselveiligheid, diergezondheid en dierenwelzijn en waar zoveel regels zijn om al die zaken goed te bewaken. Daarbij komt dat Nederlandse agrariërs relatief hoog zijn opgeleid. Een goede wetenschappelijke infrastructuur, een zeer hoog opgeleide agrarische beroepsbevolking, een sterke verwevenheid van stad en landbouw en een vooruitstrevend beleid als het gaat om nadelige effecten van de landbouw in te dammen: zo bekeken is Nederland een prachtig laboratorium voor ingrijpende vernieuwingen. In deze context past ook het concept agropark: het geeft een geweldige impuls aan innovatie en kennisontwikkeling op terreinen waar Nederland in de wereld voorop loopt.

Vernieuwingen in de landbouw kunnen leiden tot een versteviging van de kenniseconomie, waarin niet alleen innovaties in technische, maar ook in bestuurlijke, organisatorische en culturele kennis plaatsvinden. Ga maar na: door te breken met de aloude koppeling tussen landbouw en platteland en door het op elkaar laten aansluiten van verschillende activiteiten ontstaat er ook behoefte aan nieuwe kennis. Om een voorbeeld te noemen: de CO₂ die vrijkomt bij de champignon-teelt kun je gebruiken in de glastuinbouw, maar het uitwerken van dit idee tot een praktisch uitvoerbaar systeem vraagt veel investeringen en technische kennis.

Er zijn nog meer zaken die onderzoek verdienen voordat ze in de praktijk zullen werken. De manier waarop je een groot-schalig agropark kunt organiseren, het kunt inpassen in de ruimtelijke ordening, de logistiek eromheen kunt vormgeven: deze vraagstukken vereisen alle specifieke studies en experimenten in de praktijk. Ook de innesteling van een vernieuwing als agropark in een maatschappij vol tegenstrijdige belangen en vooronderstellingen over voeding en landbouw is de moeite van het bestuderen waard. Het levert ook kennis en ervaring

op die voor vernieuwingen op andere terreinen interessant kunnen zijn.¹³ Met andere woorden: agroparken leveren niet alleen concrete eetbare producten op, maar ook kennisproducten die wereldwijd op grote belangstelling kunnen rekenen. Het agropark als exportproduct blijkt inmiddels een reëel idee. Zo is China zeer geïnteresseerd in vernieuwingen in de intensieve landbouw. Op verzoek van de Chinese overheid richten Nederlandse ondernemers, wetenschappers en ontwerpers een soort Floriade in op de landtong Wujin, vlakbij Shanghai. Hier komt een grote permanente tentoonstelling over de meest geavanceerde ontwikkelingen in de landbouw, waaronder ook een groot agropark dat door overwegend Nederlandse ondernemers wordt vormgegeven en op poten gezet. Deze tentoonstelling is nadrukkelijk bedoeld voor het grote publiek, dat zo kennis kan maken met de modernste manieren van voedselproductie. Dit agropark zal een groot experiment zijn, omdat Nederlandse ondernemers, die hun initiatieven vaak gedwarsboemd zien door Nederlandse en Europese regelgeving, nu hun ideeën in de praktijk kunnen brengen. De daadwerkelijke inrichting van het agropark zal veel kennis opleveren die in Nederland en elders in de wereld weer van pas zal komen.

.....

een mooi huis gekocht, met een flinke tuin, en niet al te ver weg van zijn werk. Zijn voormalige varkensstallen zullen worden gesloopt, tot vreugde van de omwonenden die al jaren klaagden over de stank. Het perceel is straks onderdeel van een nabij gelegen natuurgebied.

.....

Van idee naar ontwerp

Om de reikwijdte van het concept agro-park te exploreren, liet InnovatieNetwerk enkele jaren geleden vier voorbeeld-ontwerpen maken.¹⁴ Deze ontwerpen verenigen theorie en praktijk, door te denken vanuit ruimtelijke combinaties van bedrijven die een optimale uitwisseling van afvalstromen mogelijk maken. De voorbeeldontwerpen op de hierna volgende pagina's laten zien hoe agroparken zeer verschillende combinaties van activiteiten kunnen bevatten, en enorm kunnen verschillen in schaal en in mate van grondgebondenheid.

Bijlage 1 / Deltapark

Niet-grondgebonden intensieve sectoren met industriële verwerking op een bedrijventerrein in een stedelijke omgeving (ontwerplocatie: Rotterdams havengebied). Het combineert de volgende functies: glastuinbouw en andere vormen van gesloten teelt, eiwitproductie (varkens, pluimvee, vis en insecten), slachterijen, vleesverwerking, afvalsortering en -opwerking, afwerking van producten, bio-raffinage, productie van organische meststoffen, ondersteunende activiteiten zoals verpakken en opslag. De uitwisseling tussen sectoren heeft een hightech basis in ICT en biotechnologie. De principes van industriële ecologie krijgen vorm door de uitwisseling van meststoffen, organisch afval, methaan, CO₂ en warmte tussen de verschillende sectoren. De zeehaven is van belang voor de aanvoer van energie en veevoer. Het bevolkingscentrum vormt de afzetmarkt, die zonder logistieke problemen kan worden voorzien van dagverse producten. Effectief gebruik van de kostbare ruimte wordt bereikt door het stapelen van de verschillende activiteiten, bijvoorbeeld in de vorm van glazen piramiden.

Bijlage 2 / Agro-specialtypark

Industriële verwerking van bulkproducten tot specialties (zoals farmaceutische producten, groene grondstoffen, cosmetica of afbreekbare verpakkingen) op een bedrijventerrein in een havengebied met een agrarisch achterland (ontwerplocatie: Eemshaven). Suiker is in dit ontwerp de belangrijkste grondstof, die als bulk wordt aangeleverd en wordt verwerkt tot een scala van hoogwaardige food

en non-food producten (o.a. fijnchemische toepassingen, papier en biocomposieten). Voor een optimale jaarrond benutting van de capaciteit worden ook andere inputs gebruikt, zoals aardappelen, tarwe, vlas, gras, cichorei, hennep en soja. Het park bestaat uit een combinatie van drie zelfstandige industriële vestigingen: een suikerfabriek, een alcoholproducent en een bio-raffinaderij.

Bijlage 3 / Greenpark

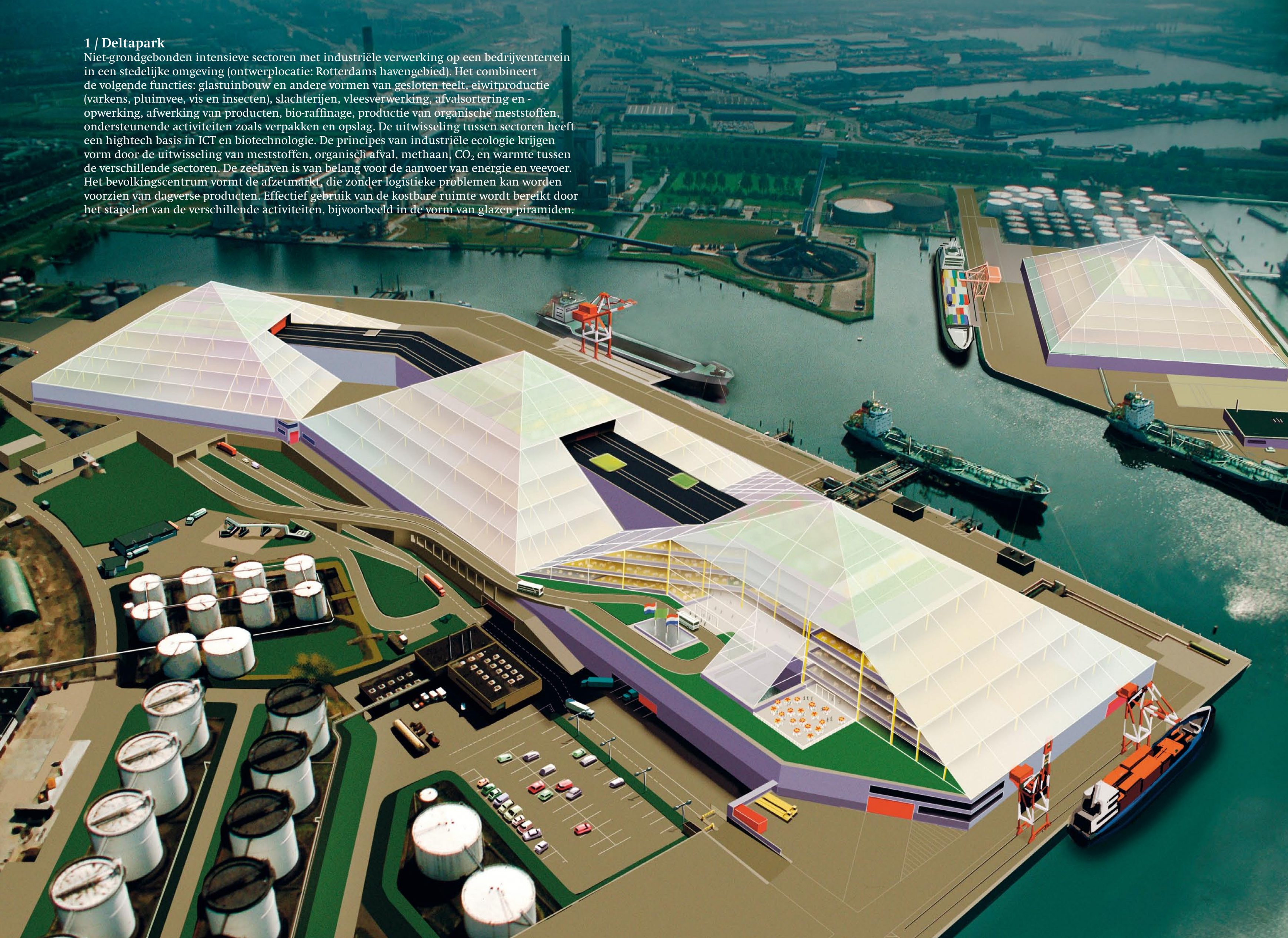
Grondgebonden plantaardige en dierlijke sectoren met geconcentreerde industriële verwerking in een landelijke omgeving (ontwerplocatie: Noordoostpolder). De clustering van productie- en verwerkingsactiviteiten leidt tot een reductie van het transport van grondstoffen en halffabrikaten. De productie bestaat uit vezelgewassen, eiwit- en zetmeelgewassen, bollenteelt, gras en klaver en extensieve veehouderij. De verwerking richt zich op het winnen van hoogwaardige componenten en de benutting van laagwaardige componenten door scheidingstechnologie, sortering van restafval, organische mestindustrie en energieopwekking.

Bijlage 4 / Ruraal park

Ruimtelijke clusters waar varkens, kippen en koeien worden gehouden, en groenten en bloemen worden geteeld in een landschappelijk aantrekkelijke omgeving, in de buurt van stedelijke gebied (ontwerplocatie: Twente). Eventueel zijn combinaties mogelijk met bosbouw (productiebos, recreatiebos) en energieproductie (biomassa uit hout, kippenmest en afval uit akker- en tuinbouw). De beleving van voedsel- en voedselproductie door de consument staat centraal. Mensen kunnen daar kijken, voelen, ruiken en proeven, kortom: zelf deelnemen in de voedselketen. Er zijn tentoonstellingen, marktplaatsen, proeflokalen en restauratieve voorzieningen, naast kantoren en een kenniscentrum. Het Ruraal Park biedt een merk-, distributie- en belevingsconcept. Het verkleint de afstand tussen producent en consument.

1 / Deltapark

Niet-grondgebonden intensieve sectoren met industriële verwerking op een bedrijventerrein in een stedelijke omgeving (ontwerpllocatie: Rotterdams havengebied). Het combineert de volgende functies: glastuinbouw en andere vormen van gesloten teelt, eiwitproductie (varkens, pluimvee, vis en insecten), slachterijen, vleesverwerking, afvalsortering en -opwerking, afwerking van producten, bio-raffinage, productie van organische meststoffen, ondersteunende activiteiten zoals verpakken en opslag. De uitwisseling tussen sectoren heeft een hightech basis in ICT en biotechnologie. De principes van industriële ecologie krijgen vorm door de uitwisseling van meststoffen, organisch afval, methaan, CO₂ en warmte tussen de verschillende sectoren. De zeehaven is van belang voor de aanvoer van energie en veevoer. Het bevolkingscentrum vormt de afzetmarkt, die zonder logistieke problemen kan worden voorzien van dagverse producten. Effectief gebruik van de kostbare ruimte wordt bereikt door het stapelen van de verschillende activiteiten, bijvoorbeeld in de vorm van glazen piramiden.

2 / Agro-specialtypark

Industriële verwerking van bulkproducten tot specialties (zoals farmaceutische producten, groene grondstoffen, cosmetica of afbreekbare verpakkingen) op een bedrijventerrein in een havengebied met een agrarisch achterland (ontwerpplocatie: Eemshaven). Suiker is in dit ontwerp de belangrijkste grondstof, die als bulk wordt aangeleverd en wordt verwerkt tot een scala van hoogwaardige food en non-food producten (o.a. fijnchemische toepassingen, papier en biocomposieten). Voor een optimale jaarroond benutting van de capaciteit worden ook andere inputs gebruikt, zoals aardappelen, tarwe, vlas, gras, cichorei, hennep en soja. Het park bestaat uit een combinatie van drie zelfstandige industriële vestigingen: een suikerfabriek, een alcoholproducent en een bio-raffinaderij.

3 / Greenpark

Grondgebonden plantaardige en dierlijke sectoren met geconcentreerde industriële verwerking in een landelijke omgeving (ontwerplocatie: Noordoostpolder). De clustering van productie- en verwerkingsactiviteiten leidt tot een reductie van het transport van grondstoffen en halffabrikaten. De productie bestaat uit vezelgewassen, eiwit- en zetmeelgewassen, bollenteelt, gras en klaver en extensieve veehouderij. De verwerking richt zich op het winnen van hoogwaardige componenten en de benutting van laagwaardige componenten door scheidingstechnologie, sortering van restafval, organische mestindustrie en energieopwekking.

4 / Ruraal park

Ruimtelijke clusters waar varkens, kippen en koeien worden gehouden, en groenten en bloemen worden geteeld in een landschappelijk aantrekkelijke omgeving, in de buurt van stedelijke gebied (ontwerpllocatie: Twente). Eventueel zijn combinaties mogelijk met bosbouw (productiebos, recreatiebos) en energieproductie (biomassa uit hout, kippenmest en afval uit akker- en tuinbouw). De beleving van voedsel- en voedselproductie door de consument staat centraal. Mensen kunnen daar kijken, voelen, ruiken en proeven, kortom: zelf deelnemen in de voedselketen. Er zijn tentoonstellingen, marktplaatsen, proeflokale en restauratieve voorzieningen, naast kantoren en een kenniscentrum. Het Ruraal Park biedt een merk-, distributie- en belevingsconcept. Het verkleint de afstand tussen producent en consument.

Noten

- ¹ Agroparken: perspectieven en dilemma's. Rapport InnovatieNetwerk, oktober 2000.
- ² Animal Care: beelden van diergezondheid en dierenwelzijn in agroclusters. Rapport InnovatieNetwerk, december 2003.
- ³ Het rapport Animal Care (ibidem) maakt aannemelijk dat clustering in agroparken de risico's op insleep van ziekteverwekkers drastisch vermindert.
- ⁴ Dit idee is uitgewerkt in het ontwerp High Care park. Zie Animal Care. Beelden van diergezondheid en dierenwelzijn in agroclusters. Rapport InnovatieNetwerk, december 2003.
- ⁵ Globaal businessplan van een agro-center. Rapport InnovatieNetwerk, april 2003.
- ⁶ Zie ook Ger Vos in Agrarisch Dagblad, 17 juni 2003. 'Emoties versluieren debat agroproductieparken', waarin hij een aantal argumenten tegen agroparken ontkracht. Argumenten voor behoud van de intensieve (pluim)veehouderij zijn te lezen in: 'Wees aardig voor de kippen. Hou de bio-industrie in Nederland!' van Frans van der Helm in NRC Handelsblad, 26 juni 2004. Deze argumenten kregen kritiek van Jan Terlouw en Dirk-Jan Verdonk in NRC Handelsblad van 12 juli 2004: 'Kippen zijn in Nederland niet beter af', waarin de auteurs betogen dat helemaal niet vaststaat dat dieren in niet-westerse landen slechter af zijn. Compassie met dieren is geen exclusief westerse aangelegenheid.
- ⁷ Op even speelse als serieuze manier wordt dit argument getoond in de film Pig City van MVRDV. Zie www.mvrdv.nl
- ⁸ Diamond, J. Guns, Germs and Steel: the Fates of Human Societies. New York/London: W.W. Norton & company, 1997.
- ⁹ Zie voor een overzicht van de ontwikkelingen in de Nederlandse landbouw: Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, deel III: landbouw en voeding. Zutphen: Walburg Pers, 2000.
- ¹⁰ Ibidem, p.47-63.
- ¹¹ Interview met Rinus van de Waart, directeur van KnowHouse bv.
- ¹² Deze ideeën zijn afkomstig uit de industriële ecologie, die ook wel industriële symbiose wordt genoemd. Kern van de industriële ecologie is het idee dat er geen overtollig of waardeloos materiaal bestaat. Alles heeft zijn nut en waarde, net zoals er in biologische systemen geen waardeloos afval kan bestaan. Graedel and Allenby, Industrial Ecology Prentice Hall, 1994.
- ¹³ Zie Leren over grensverleggend vernieuwen. InnovatieNetwerk, oktober 2004.
- ¹⁴ De voorbeeldontwerpen zijn terug te vinden in het rapport 'Agroproductieparken: perspectieven en dilemma's'. Rapport InnovatieNetwerk. De beknopte omschrijving van de vier ontwerpen is afkomstig uit Agroparken en dilemma's rond een poging tot systeeminnovatie. Sterrenberg, L. & Rutten, H. In: Tijdschrift voor wetenschap, technologie en samenleving, nr. 4, 2001.

De ontvangst ///

InnovatieNetwerk introduceerde het concept agropark aan de hand van vier voorbeeld-ontwerpen. Daarna brandde de discussie los. In dit deel een overzicht van de reacties op het concept en een aanzet tot evaluatie van de uiteenlopende reacties, maatschappelijke dilemma's en de waarden die daaraan ten grondslag liggen.

‘Agropark biedt werk aan boeren’

De lancering van het concept agropark

Het idee van agroparken hing al vanaf 1998 in de lucht. Toen opperde de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek (NRLO) dat het clusteren van landbouwbedrijven een aantal problemen in de landbouw zou kunnen oplossen.¹⁵ Onderzoekers van Wageningen UR en TNO werkten het idee verder uit in een viertal voorbeeldontwerpen, die vervolgens werden besproken met ondernemers, overheden en maatschappelijke organisaties. De ontwerpen en de reacties daarop werden gebundeld tot het rapport Agroparkproductieparken: perspectieven en dilemma's. InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster bracht dit rapport uit samen met de Stuurgroep Technology Assessment van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De lancering van dit rapport werd de opmaat tot een heftig publiek debat dat nationaal en internationaal veel aandacht trok.

Hoe ging die lancering in zijn werk? Op 3 oktober 2000 overhandigt InnovatieNetwerk het rapport Agroparkproductie Parken: perspectieven en dilemma's aan toenmalig landbouwminister Brinkhorst. Deze toont zich enthousiast. Hij prijst de ideeën en wil graag de mogelijkheden van de vier voorbeeldontwerpen verder verkennen. Vooral het ontwerp Deltapark, gesitueerd in een zeehaven nabij stedelijk gebied, vindt hij veelbelovend. Hij erkent dat 'er een zekere vervreemding in zit' om varkens in flats te houden, maar daar wil hij zich niet door laten weerhouden. 'Innoveren is altijd controversieel', stelt hij. En: 'Als Nederland zijn vooraanstaande rol in de voedselproductie wil behouden, kan dat niet zonder au.' Hij vindt dat er een maatschappelijk debat over de ethische aanvaardbaarheid gehouden moet worden aan de hand van een voorbeeldpark. Hij kondigt aan met de Rotterdamse havendirecteur Scholten de volgende dag een rondvaart te maken door de Rotterdamse haven, op zoek naar een geschikte locatie voor een toekomstig Deltapark.

Het publieke debat

InnovatieNetwerk wilde graag publiciteit voor het rapport. Toen Brinkhorst na afloop van de presentatie zei: 'Nu heb ik het debat wel genoeg aangezwengeld', werd de strekking van die opmerking niet goed doorzien. De schrijvers van het rapport hoopten op een ANP-berichtje en voorzagen niet hoeveel

commotie Brinkhorsts woorden zouden opleveren. De dag na de presentatie kopt NRC Handelsblad op de voorpagina: 'Brinkhorst wil proef doen met varkensflats'.¹⁶

Journalisten die bij de aanbidding van het rapport aanwezig zijn, noemen het concept in hun publicaties stelselmatig 'varkensflat'.¹⁷ Daarmee wordt het concept agropark gelijkgeschakeld met één van de voorbeeldontwerpen uit het rapport: Deltapark, waarin vooral de grootschalige varkenshouderij in het oog springt.

In korte tijd ontstaat er een scherpe discussie tussen fervente voor- en tegenstanders in kranten, vakbladen, op radio en televisie. Voorstanders roemen het innovatieve en integrale karakter, tegenstanders bekritisieren het grootschalige, onverbloemd industriële karakter van landbouw in een agropark en in het bijzonder de behandeling van de dieren. De belangstelling van journalisten is groot. InnovatieNetwerk wordt overspoeld door aanvragen voor interviews.

Ook internationaal is er grote belangstelling voor het concept. The Guardian ziet in het concept perspectief om grootschalige biologische landbouw te bedrijven.¹⁸ Discovery Channel interpreteert het concept als de ultieme vorm van landbouw die zelfvoorzienend is. De Duitse organisatie Vitacert, die certificeringen toekent, acht het concept kansrijk voor het predicaat 'ecologische landbouw'. Er komen ook bewonderende opmerkingen over het typisch Nederlandse karakter van het concept. Dat drooggelegde moeras waar de gehele natuur door mensen gemaakt is - God created the world, the Dutch created Holland - gaat nu ook de landbouw in dezelfde lijn reorganiseren. Het past bij de Nederlandse cultuur, waar de landbouw allang sterk geconcentreerd en grootschalig is, kennisintensief en hightech, en de productiviteit de hoogste ter wereld is.

De woorden van de minister brengen zoveel commotie teweeg dat hij in de Tweede Kamer verantwoording moet afleggen over zijn uitspraken. Daar zegt hij dat hij begrip heeft voor de negatieve reacties, maar dat hij het concept agropark, en met name Deltapark, zo interessant vindt dat het nader onderzoek en experimenten in de praktijk rechtvaardigt.

Hoewel de negatieve reacties groot in aantal zijn, toont een aantal politieke partijen - PvdA, D66, LPF - zich voorstander van het meest vergaande voorbeeldontwerp Deltapark.

‘Klinkt als een scène uit Animal Farm’

Tegenover de positieve reacties staan vele onverbloemd negatieve reacties. Een bloemlezing uit de reacties in de media op het concept agropark¹⁹:

‘Huiveringwekkend ontwerp’. ‘Diepgevoelde weerstand’. ‘De boodschap is: het varken is een ding’. ‘Technocratische mislukking’. ‘Onuitvoerbaar’. ‘Onwenselijk’. ‘Misverstand’. ‘Krankzinnig’. ‘Luchtfietserij’. ‘Losse flodder’. ‘Utopisch’. ‘Droom verder Brinkhorst’. ‘Wil de minister alleen een moeras met bomen overhouden?’. ‘Afschuwwekkend idee’. ‘Ziedend’. ‘De fixatie op technologische oplossingen leidt tot idiote tekentafelprojecten als varkensflats. Dat wil niemand’. ‘De intensieve veehouderij is vergelijkbaar met de holocaust’. ‘Ordinair slachthuis’. ‘Klinkt als een scène uit Animal Farm’. ‘Doorgeschoten’. ‘De hamvraag is: hoeveel varkens houden een bejaarde warm?’. ‘Stapelen in een flat is anonimiseren, het productieproces zal aan het zicht onttrokken worden. (...) Daaromheen een rafelrand van boeren die dat aantrekkelijke kaasje verkopen aan de stedeling. Zij worden gebruikt als cover-up, als etalage. Achter de schutting van de kinder- en kaasboerderij staat straks de bulklandbouw.’

Inventariseren van argumenten

Mede in opdracht van InnovatieNetwerk heeft een onafhankelijk communicatiebureau in 2004 de reacties op het concept agropark in de media geïnventariseerd.²⁰ Opvallend is de heftigheid van de reacties, direct na de lancering van het concept. De meest genoemde inhoudelijke argumenten tegen agroparken waren:

- Consumenten hebben een aversie tegen het beeld van gestapelde dieren in een flat
- De varkensflat is voorbeeld van uit de hand gelopen intensieve veehouderij, een schrikbeeld
- Agropark maakt geen einde aan het dierenleed in de bio-industrie, integendeel
- Boeren willen zelfstandige gezinsbedrijven in vertrouwde plattelandsomgeving houden
- Een agropark zal in de praktijk onuitvoerbaar blijven. De wet- en regelgeving zal een te groot obstakel blijven

- Bovendien zullen boeren en burgers zich effectief verzetten
- De risico's op virusziekten zijn te groot bij enorme concentraties van dieren in een agropark
- Agroparken prima, maar niet in flats, liever biologisch/ecologisch

De negatieve reacties zijn voornamelijk afkomstig van LTO, Stichting Wakker Dier, Stichting Natuur & Milieu en de Dierenbescherming. Ook redacties van dagbladen hebben regelmatig, overwegend negatief, geschreven over agroparken. De meeste reacties hadden betrekking op het dierenleed en de bio-industrie, gevolgd door de opvatting dat boeren vooral thuishoren op het platteland.

De meeste positieve reacties kwamen - begrijpelijkerwijs - vooral van InnovatieNetwerk en minister Brinkhorst. Andere reacties kwamen van diverse onderdelen van Wageningen UR, PvdA Tweede-Kamerlid Harm Evert Waalkens, het Rathenau Instituut, het ministerie van VROM, de Consumentenbond, de Denktank Varkenshouderij, de commissie-Wijffels en Stichting Natuur & Milieu. Deze laatste organisatie wil liever biologische landbouw maar is wel positief over clustering.

De meest genoemde inhoudelijke argumenten voor agroparken:

- Vergeleken met de gangbare veehouderij voldoen agroparken beter aan de soms tegenstrijdige eisen van dierenwelzijn, milieu en veilig en gezond eten tegen een zo betaalbaar mogelijke prijs
- Agroparken zijn beter voor het milieu door gesloten kringlopen
- Dierentransporten zijn niet meer nodig en dat bespaart veel dierenleed
- Agroparken minimaliseren het risico van dierziekten; boerderijen verspreid in het landschap zijn idyllisch maar stimuleren de uitbraak van dierziekten
- Agroparken sparen ruimte. Dat levert een mooier landschap op
- Het concept is goed, maar richt het concept op dierenwelzijn, niet zozeer op ruimtewinst, schaal of techniek

‘Goed idee, varkensflats’

‘Concept agropark nog niet rijp genoeg voor debat’.

Wie bovenstaande argumenten voor en tegen vergelijkt met het concept agropark zoals dat in deel 1 is beschreven, zal zien dat het debat zich voornamelijk concentreerde op de intensieve veehouderij. Allerlei andere aspecten - het sparen van ruimte, de milieuwinst, het vermijden van dierziekten en transport - komen amper uit de verf. Het publiek lijkt de ontwerpen voor agroparken vooral te beoordelen op de vraag of het een oplossing is voor dierenwelzijn en het massaal houden van dieren.

‘Klaarblijkelijk is de maatschappelijke verlegenheid rond de omgang met dieren het hoogst’, concluderen onderzoekers Sterrenberg en Rutten in een voorlopige evaluatie van het debat, een halfjaar na de presentatie van het concept.²¹ Ook stellen zij vast dat alleen het meest controversiële ontwerp - Deltapark - in de discussie is betrokken. Over de arbeidsomstandigheden of de ruimtelijke consequenties is niets in de discussies terug te vinden. Ook constateren zij dat er nauwelijks sprake is geweest van een debat. Een beperkt aantal organisaties liet van zich horen. Deze partijen hebben razendsnel hun standpunten ingenomen, en zijn onderlinge discussie uit de weg gegaan. Van hoor en wederhoor is amper sprake geweest. Overgedreven gesteld: de dierenbeschermers leveren kritiek vanwege de dieren, de milieuorganisaties redeneren uitsluitend vanuit het oogpunt van het milieu en de boeren vrezen het einde van het gangbare boerenbedrijf. ‘Politieke gevoeligheden, emoties en taboes lijken een belemmering te zijn voor een serieuze discussie over innovaties. Veel partijen willen de kiezer of steun van een burger/consument niet verliezen en zich niet afficheren met Deltapark’, constateren Sterrenberg en Rutten.

Terugkijkend stellen ze vast dat het concept agropark nog niet rijp genoeg was voor een stevig debat. De veronderstelde milieuwinst was niet onderbouwd, en dat gold ook voor de economische basis van het agropark, de verbetering van het dierenwelzijn, de aantrekkelijkheid voor investeerders en de gevolgen van een onverhoopte uitbraak van dierziekten.

Waarden van groepen burgers

Naar aanleiding van het publieke debat neemt InnovatieNetwerk initiatieven om onderdelen van het concept verder uit te werken en de discussie daarmee nieuwe impulsen te geven. Dit gebeurt in eerste instantie door het verrichten van onderzoek waarmee argumenten voor en tegen meer gewicht kunnen krijgen.

Zo analyseren onderzoekers welke waarden mensen toekennen aan voedsel en voedselproductie: aan landbouw, milieu, technologie en het houden van dieren.²² Uit dit onderzoek blijkt dat de waarden sterk uiteenlopen bij verschillende groepen burgers. Het idee dat Nederland zich met het concept agropark internationaal sterk kan positioneren, slaat vooral aan bij sociale milieus die het rapport omschrijft met ‘opwaarts mobielen’ en ‘kosmopolieten’. Deze twee groepen, plus de ‘nieuwe conservatieven’ zijn ook voorstander van efficiënte, rendabele productiemethoden op basis van nieuwe technologie. ‘Postmaterialisten’ en ‘traditionele burgers’ hangen beiden een romantisch natuurideaal aan, waarin landschappelijke schoonheid domineert. Zij zijn het meest kritisch op technologische vernieuwingen als agroparken. Die kritische houding kun je ook positief formuleren: deze groepen vinden vooral belangrijk dat het platteland zijn schoonheid behoudt. Agroparken leveren hieraan volgens hen geen bijdrage.

Het onderzoeken van de variëteit aan waarden rondom landbouw en voeding is van belang voor de communicatie rondom agroparken. Ook kunnen die waarden dienen als inspiratiebron voor de aanpassing van concrete ontwerpen voor agroparken.

Naast deze studie is ook de economische haalbaarheid van een agropark ingeschat (zie deel 1).²³ Voorts hebben onderzoekers bekeken hoe agroparken het welzijn en de gezondheid van dieren beïnvloeden. De levensbehoeften van varkens zijn in kaart gebracht - denk aan zaken als beweging, water en voer, gezondheid, sociaal contact, rust, mogelijkheden tot zelfverzorging - en vervolgens vertaald in ontwerpeisen. De conclusie luidt dat agroparken kunnen voldoen aan hoge eisen voor dierenwelzijn en -gezondheid, mits hieraan bij de ontwerpen expliciet aandacht wordt besteed. Dan kunnen agroparken op deze punten beter scoren dan de gangbare veehouderij.²⁴

‘Technocratische mislukking’

Het belang van beelden

Wat de discussie over agroparken in de eerste weken na de lancering in sterke mate heeft bepaald, is de afwezigheid van beelden. Een veelgestelde vraag in die dagen was: hoe ziet een agropark eruit? Journalisten vroegen InnovatieNetwerk om illustratiemateriaal, maar er was weinig aantrekkelijks voorhanden. Het rapport bevatte wat schetsen, maar daar kon je weinig op zien. Met als gevolg dat journalisten teruggrepen op foto's van de gangbare veehouderij, met situaties die een agropark juist wil vermijden.

Het gebrek aan beelden maakte dat ieder zijn eigen voorstelling kon maken van een agropark, daartoe aangespoord door de sterk tot de verbeelding sprekende term ‘varkensflat’. Deze term riep associaties op met de film *Pork Plaza* uit 1999 van het Rathenau Instituut: een discussiefilm die duidelijk maakt dat de gangbare veehouderij moet veranderen. De film schetst twee alternatieven. Het ene is biologisch boeren, verbeeld door varkens die lekker in de modder wroeten en een boer die zijn liefde voor de beesten en het platteland verwoordt. Het alternatief is het opzetten van een grootschalige geclusterde varkenshouderij: *Pork Plaza*. Dit wordt verteld aan de hand van het mislukte plan, gesitueerd in 2015 (!) om *Pork Plaza* op te zetten en gaat vergezeld van beelden die doen denken aan een slecht verlichte parkeergarage. Het commentaar komt van een ondernemer die uitsluitend in productietermen praat.

Een veel vrolijker beeld van de varkensflat schetst de laatste aflevering van het televisieprogramma *Van Gewest tot Gewest* in 2002.²⁵ Varkens scharrelen lekker rond in het stro op een immens balkon. De varkenshouder gaat ‘s ochtends met de lift omhoog en boert, in loondienst, tot de avond valt. Als hij naar buiten kijkt, ziet hij een stads decor, maar eenmaal bezig met zijn varkens lijkt hij gewoon op het platteland. De film wordt van commentaar voorzien door InnovatieNetwerk. ‘Eindelijk een echte varkensflat’, kopte NRC Handelsblad de dag na de uitzending.²⁶ Televisierecensent Maarten Huygen schrijft: ‘Alles is mogelijk. Het zit hem dus niet in de flatidee maar in de manier waarop de varkens in die flat worden gehouden. Als we daar eerder over waren geïnformeerd, was al die actualiteitenopwinding niet nodig geweest.’

Een jaar tevoren, in 2001, had architectenbureau MVRDV, bekend van het Nederlandse Paviljoen op de Wereldtentoon-

stelling in Hannover, zich ook in de discussie gemengd met de presentatie van de film *Pig City*. Deze animatiefilm laat gestapelde landschappen met varkens zien die noodzakelijk zouden zijn bij een volledige omschakeling van de huidige intensieve naar biologische varkenshouderij - biologische varkenshouderij zou driekwart van Nederland in beslag nemen. De film toont diervriendelijke flats van veertig verdiepingen hoog, met balkonnetjes en bomen op elke etage.²⁷ In 2004 brengt InnovatieNetwerk de film *Agroparken: toekomstperspectief?* uit, waarin de voordelen en risico's van het concept op een rijtje worden gezet.

‘Agroparken niet te stuiten’

De onvoorspelbaarheid van ontwrichtende innovaties

Bij vernieuwingen horen onvermijdelijk discussies. Zo ook bij de lancering van het concept agropark, dat een hevig maar relatief kort debat heeft ontketend. Vraag is: had dat debat anders kunnen verlopen?

In 1943 voorspelde IBM-topman Thomas Watson dat er over de gehele wereld hooguit plaats zou zijn voor vijf computers. In 1839 verwierp chirurg Alfred Velpeau de toediening van narcosegassen met de woorden dat ‘mes’ en ‘pijn’ in de chirurgie onlosmakelijk met elkaar verbonden zouden blijven. In 1939 meende The New York Times dat het gemiddelde Amerikaanse gezin nooit genoeg tijd zou hebben om stil te zitten en te staren naar een televisiescherm.

Computers, narcose, televisie: uitvindingen waar mensen zich niet van konden vóórstellen dat ze ooit werkelijkheid zouden kunnen worden. En waar ook veel aversie tegen bestond. De lijst is moeiteloos uit te breiden met voorspellingen over de onvoorstelbare komst van tal van innovaties die zeer heftige reacties hebben opgeroepen.²⁸ Als mensen over dit soort innovaties per referendum hadden mogen bepalen of ze zouden worden ingevoerd, is het maar de vraag of er in onze huidige samenleving wel treinen, vliegtuigen, computers, telefoons zouden zijn gekomen! Innovaties tarten de verbeelding. Ze roepen weerstand op. Angst ook en een onmiskenbaar stevig debat.

Het agropark is door InnovatieNetwerk beschreven als een systeeminnovatie: een welbewuste poging om een radicale vernieuwing voor te stellen die grenzen verlegt en bestaande problemen in de landbouw op een andere manier aanpakt. Een ‘kanteling in het denken’ wordt dat genoemd.²⁹ Wie zo bewust een radicaal voorstel doet, kan rekenen op weerstand. Dat hebben de bedenkers ook voorzien. Ze wilden verschillende dingen tegelijk bereiken. Zo waren zij zich ervan bewust dat ze een idee lanceerden, geen kant-en-klaar ontwerp. Ook wilden ze een maatschappelijk debat entameren. Daarbij werden ze geholpen door minister Brinkman, die onmiddellijk overging tot actie en een proef wilde starten met een varkensflat. Dat ging de bedenkers wat te snel: er was alleen nog maar een idee!

Innoveren in een maatschappelijke context

Het concept agropark vertoont veel kenmerken van een ontwrichtende innovatie: een innovatie die dwars tegen gevestigde belangen en ideeën ingaat.³⁰ Een paar van die kenmerken op een rijtje:

- Agroparken lossen problemen op (onder andere milieuproblemen en vraagstukken in de ruimtelijke ordening) die op dit moment niet dominant zijn in het publieke discours. Kleinschaligheid en natuurlijkheid: dát zijn de zaken waar het publiek om vraagt en die zeker niet in het concept agropark terug te vinden zijn.
- Agroparken impliceren nieuwe vormen van ondernemerschap voor boeren. Er komen andere eigendomsvormen, samenwerkingsverbanden en werkverhoudingen. Dit botst met het in de landbouw diep verankerde gezinsbedrijf dat eigendom is van de boer of tuinder en waar de gezinsleden de handen uit de mouwen steken.
- Agroparken veranderen de huidige verhouding tussen stad en platteland ingrijpend. Bepaalde vormen van landbouw gaan naar de stad. Dit geldt voor gespecialiseerde sectoren als varkenshouderij, pluimveehouderij en glastuinbouw. Zij bevinden zich van oudsher in ver van elkaar gelegen delen van Nederland. In een agropark worden ze ‘gemengd’ met andere sectoren op één locatie.

Terugkijkend op de lancering van het concept keert steeds de vraag terug: had het anders gekund? De onderzoekers Sterrenberg en Rutten antwoorden daarop: ja en nee. Ja, het concept had beter onderbouwd kunnen worden voordat het werd gepresenteerd. ‘Een betere onderbouwing van de milieuwinst, de economische basis en een diepgaandere verkenning van eventuele controverses/discussiepunten waren zonder meer nodig geweest’, aldus Sterrenberg en Rutten. Tegelijkertijd zeggen ze ook: het concept agroparken behoort bij de verzameling ontwrichtende innovaties die zo tegen gevestigde belangen ingaan dat ze altijd op veel weerstand zullen stuiten. Overigens stellen Stellenberg en Rutten ook dat Deltapark op specifieke punten helemaal niet innovatief is. Het borduurt immers voort op grootschalige, intensieve landbouwproductie en ‘verdinglijking van het dier in de productie’.³¹ Ten slotte valt op dat het concept agropark bepaalde maatschappelijke vraagstukken niet adresseert. De bedenkers hebben zich

‘Ordinair slachthuis’

bijvoorbeeld pas achteraf via studies rekenschap gegeven van de consequenties van agroparken voor het welzijn en de gezondheid van de dieren. Dieper liggende ethische vraagstukken, zoals de vraag of we dieren eigenlijk wel mogen eten, zijn bij de ontwikkeling van het concept agroparken in het geheel niet in beschouwing genomen.³²

Als agroparken zo tegen gevestigde belangen in gaan, hoe zal het concept zich dan houden in het krachtenveld van ondernemers, producenten, overheden en consumenten? Een deel van de gevestigde belangen zal in de loop van de tijd van inhoud veranderen. Ondernemers zullen door de krappe markt moeten omkijken naar alternatieven. De landelijke overheid heeft in diverse nota's al de prioriteit gegeven aan clustering, juist vanwege milieubezwaren en een aangenamer platteland. De kans op nieuwe uitbraken van dierziekten is zo groot dat de agroparken als goed alternatief steeds vaker naar voren worden geschoven. Zo pleit de recente nota Dierziektebeleid met draagvlak voor het regionaliseren en clusteren van de voedselketenproductie.³³ Ook de nota Agrologistiek draait om het belang van clusteren, verbinden en regisseren in de landbouw. Agroparken passen daar naadloos in. Het Nationaal Milieubeleidsplan noemt agroparken één van de veelbelovende vormen van duurzame landbouw. Al met al kunnen we constateren dat de kernideeën van het agropark inmiddels - vijf jaar na de lancering van het concept - wel terug te vinden zijn in het beleid.

‘Limburgs agrocluster geen luchtkasteel’

Heeft de consument het laatste woord?

De vaakst genoemde rechtvaardiging voor intensieve veehouderij is: de consument wil goedkoop vlees eten. Maar uit enquêtes blijkt dat mensen diervriendelijkheid een hogere prioriteit geven dan prijs. Kennelijk willen mensen verschillende zaken die zich moeilijk laten verenigen. Hoe moet je hier over denken?

Toen het uitbreken van de varkenspest leidde tot het ruimen van veehouderijen, brak er verontwaardiging los over journaalbeelden van de afvoer van dode varkens. Opeens werd iets zichtbaar wat voor de meeste mensen taboe is: de wijze waarop we in deze cultuur dieren houden met het doel om ze op te eten. De angst bij producenten voor een massale bekering tot het vegetarisme of biologisch vlees bleek ongegrond. Na enkele maanden aten mensen gewoon weer evenveel vlees als voor de uitbraak.

Deze onverstoortbaarheid van consumenten betekent niet dat mensen volslagen ongevoelig zijn voor dierenleed. Nee. Uit onderzoek blijkt dat er andere motieven en krachten zijn die een rol spelen bij de keuze voor de dagelijkse boodschappen.³⁴ De verkrijgbaarheid van diervriendelijk vlees, twijfel aan de claims over producten en de prijs spelen een rol.

Toch is er een opmerkelijk verschil tussen wat mensen zeggen als ze aangesproken worden als burger en wat ze kopen als consument. Consumenten eten graag vlees en ze kopen het liefst goedkoop vlees. Als burgers hebben consumenten daarentegen andere waarden: zij stellen diervriendelijkheid voorop. Een meerderheid (67 procent, waarvan meer vrouwen dan mannen) is bereid om 15 procent extra te betalen als gegarandeerd is dat het dierenwelzijn in de productieketen goed is.³⁵ Deze tweespalt tussen de burger en de consument komt geregeld in de discussie over agroparken terug. Zo staat er te lezen in Agroparken: verguld en verguisd: ‘Vee staat steeds meer binnen op stal. En krijgt weinig ruimte. Vrijwel iedereen weet het, maar wil er liefst zo min mogelijk aan worden herinnerd.’ Mensen zeggen wel dat ze bij voorkeur biologisch vlees willen eten, maar het harde feit is dat de afzet van biologisch vlees in 2003 slechts 1,6 procent bedroeg.³⁶ ‘De consument snapt de consequenties van zijn eigen wensen niet’, zegt de Wageningse landbouwonderzoeker Peter Smeets,

een van de bedenkers van het concept agropark. Als we zoveel vlees willen blijven eten als we nu doen, dan moeten we zoeken naar manieren om al dat vlees te produceren, vindt Smeets. Hij stelt dat er zeker draagvlak is voor intensieve veehouderij. ‘In feite zijn agroparken gemaximaliseerde consumentenwensen’, vindt Smeets. Agroparken combineren dier- en milieuvriendelijkheid met de grote vraag naar relatief goedkoop vlees.

In een onderzoek van het Rathenau Instituut werden groepen burgers gevraagd naar hun oordelen over de gangbare veehouderij. Die bleken weinig rooskleurig. Na een werkbezoek aan respectievelijk een viskweker, een melkveehouder en een konijnenhouder, nuanceren de deelnemers hun oordeel. Ze vinden verbeteringen nog steeds noodzakelijk maar tonen begrip voor de dilemma’s van de veehouders.³⁷

Meer informatie brengt meer begrip, maar die stelregel gaat niet altijd op. Dat bleek wel uit het bezoek van cabaretier Youp van ‘t Hek, die zich inzette voor Varkens in Nood. Voor het oog van de televisiecamera’s bezocht hij een reguliere varkensstal. Daar was hij toe uitgenodigd door varkenshouders die dachten: als we openheid van zaken geven, dan stopt de kwaadsprekerij wel. Van ‘t Hek verliet de varkensstal met de woorden: ‘Het is nog erger dan ik al dacht’.

Deze reactie laat zien dat openheid van zaken over de gangbare veehouderij niet voldoende is. De manier van veehouderij dient zelf ingrijpend te veranderen, niet alleen de communicatie eromheen.

‘Natuurlijk’ geproduceerd voedsel

Veel burgers en ook consumenten zijn geschrokken van het concept agroparken. Het concept expliciteert de werkwijze van de intensieve landbouw die veel consumenten niet kennen. Het agropark legt een beeld van industrieel geproduceerd voedsel op tafel dat door producenten in hun reclames hevig wordt ontkend. Veel fabrikanten van voedingsmiddelen suggereren dat hun producten natuurlijk, traditioneel en ambachtelijk zijn gemaakt. Zo bevestigen ze het romantische beeld van de landbouw zoals de dertigplussers die nog kennen uit hun jeugd. Agroparken stellen dit door reclamemakers, politici, beleidsmakers en boeren bevestigde beeld ter discussie. Daardoor roepen ze ook bij hen weerstand op.

De makers van het televisieprogramma Keuringsdienst van

‘Diepgevoelige weerstand’

Waarde proberen in hun programma's te laten zien hoe ver de werkelijkheid is verwijderd van de reclamepraatjes.

Eieren komen niet van kippen die wat graantjes onder aan de hooitas pikken, zoals het plaatje op de eierdozen suggereert; verse vis blijkt op zijn gunstigst twee weken oud en eenvoudig 'vers' ontdooid; 'filet american' is gemaakt van Afrikaans rundvlees dat soms wel twee jaar in Britse koelhuizen ingevroren wacht totdat het wordt vermengd met vetresten van Nederlandse koeien.³⁸

Producenten staan niet te juichen bij dit soort 'ontmaskeringen'. Ze werken liever mee aan de 'georganiseerde onwetendheid', zoals de Wagenings hoogleraar communicatiemanagement Van Woerkum het noemt.

Deze georganiseerde onwetendheid zorgt ervoor dat slecht geïnformeerde consumenten aankopen doen die ze als geënquêteerde burgers verwerpen zonder de consequenties daarvan te overzien. We hebben liever geen bio-industrie in eigen land maar eten wel de goedkope geïmporteerde lapjes uit Thailand en Zuid-Amerika, zonder er ook maar een vraagteken bij te zetten. We exporteren als het ware onze morele verantwoordiging, maar vergeten dat we zelf een markt creëren voor goedkoop buitenlands vlees van dieren die gegarandeerd geen best leven hebben gehad.³⁹ Hier ligt een parallel met kernenergie. Nederlanders willen in eigen land geen kerncentrales, maar hebben er geen bezwaar tegen om twintig procent van hun energiebehoefte te vervullen met energie van Franse kerncentrales.

Gegeven deze tweeslachtige houding van burgers en consumenten zijn ondernemers heel voorzichtig. Ze zijn niet snel bereid hun productiewijzen te veranderen – en daarmee hun producten duurder te maken – als de buitenlandse concurrentie zo in hun nek hijgt. Stel nu dat de Nederlandse landbouw de wensen van de burger volgt en inderdaad diervriendelijke, biologische en liefst extensieve veeteelt gaat bedrijven.

Wie garandeert dan dat de consumenten dit veel duurdere vlees gaan kopen en niet massaal overstappen op buitenlands, dieronvriendelijk maar goedkoop vlees, en zo alsnog deze goedwillende Nederlandse boerenbedrijven om zeep helpen?

‘Wie iets nieuws bedenkt, kan rekenen op verzet’

Frans Evers was onder meer hoofddirecteur van Vereniging Natuurmonumenten en heeft een lange staat van dienst in het begeleiden van complexe maatschappelijke processen. Hij kan de commotie rondom de agroparken goed verklaren. 'De felle reacties op de varkensflats zijn er niet voor niets', zegt hij. 'Voor deskundigen is de varkensflat een rationele verbetering van de huidige varkenshouderij. Maar consumenten zijn daarvan niet op de hoogte. Ze weten niet dat de meeste dieren geen daglicht zien, niet kunnen wroeten en niet buiten komen. Ze leggen geen verband tussen de varkens en het in plastic verpakte lapje uit de supermarkt. Dat is ook het probleem met de slappe verkoop van biologisch vlees. Dat vlees wordt alleen gekocht door mensen die wel het verband willen zien tussen dierenwelzijn en het lapje op je bord. Als je iets bedenkt dat het huidige systeem verbetert, dan krijg je massaal verzet. Waarom? Het is verzet tegen de huidige situatie - die mensen nog niet kenden. Je moet mensen serieus nemen in hun reacties. Feelings are facts. Kennelijk hebben mensen iets met varkens, maar dan wel met het beest uit hun jeugd of van de kinderboerderij.

Bij het communiceren van zo'n verbetering als het agropark zie ik twee strategieën. De eerste is: vertel consumenten eerst maar eens hoe het nu gaat. Dat doet me denken aan de campagne tegen zure regen. We lieten daarin zien hoe erg zure regen is. Oplossingen boden we niet, met als gevolg dat mensen, inclusief de Tweede Kamer, om oplossingen gingen vragen. Dat had een enorm effect. Zoiets zou je ook kunnen doen met een draaggolfcampagne: duidelijk maken hoe problematisch de huidige veehouderij kan worden als er aan de huidige ontwikkelingen niets verandert.

Een tweede strategie zou kunnen zijn: doe het buiten de brede maatschappelijke discussie om. Maak afspraken met opinion leaders van natuur- en milieuorganisaties, boerenorganisaties, enzovoorts. Waarin je afsprekt: als het project langskomt, dan zeggen we dat dit een goede oplossing is voor bestaande problemen, omdat wij dat hebben onderzocht. De mensen hoeven zich dan niet in alle achtergronden te verdiepen en kunnen maatschappelijke organisaties hun vertrouwen geven.'

‘Veerman wil ontwikkeling agroparken bevorderen’

Heeft het agropark toekomst in Nederland?

Ja: Jan de Wilt, projectleider bij InnovatieNetwerk, de organisatie die het concept agroparken in 2000 heeft gelanceerd.

Nee: Leo den Hartog, directeur R&D van Nutreco Agriculture en bijzonder hoogleraar bedrijfsontwikkeling veehouderij aan Wageningen UR.

‘Er is nog steeds veel te verbeteren in de Nederlandse landbouw’, zo opent Jan de Wilt van InnovatieNetwerk de discussie over het concept agropark. ‘Weet je nog hoe snel de vogelpest zich heeft kunnen verspreiden? Dat komt omdat de hobbyboer op het platteland naast een intensief bedrijf woont. De Gelderse Vallei en Zuidoost-Nederland waren in een mum van tijd besmet. Is dat nu een professionele manier van landbouw bedrijven? Het kan efficiënter, in ruimtelijk en ook economisch opzicht.

Met agroparken concentreer je de landbouw zó, dat het platteland wordt ontlast. Kernbegrippen daarbij zijn ‘ketenintegratie’ en ‘ruimtelijke concentratie’. Als je dat goed doet, krijgen dierziekten minder kans. Er is veel minder transport nodig, dus minder dierenleed. Dat spaart het milieu, zeker als je aandacht besteedt aan afvalstromen. Door die concentratie krijgen andere functies van het platteland meer kans. Denk maar aan recreatie, natuur, waterberging.’

Nutreco-onderzoeksdirecteur en bijzonder hoogleraar Leo den Hartog is gereserveerd over het concept. Hij somt zijn bezwaren op. ‘Ten eerste: die agroparken veronderstellen dat je bestaande bedrijven gaat verplaatsen. Dat is ontzettend duur! Dat geld kun je beter besteden aan innovatie. Ten tweede: ik vraag me af hoe je omgaat met uitbreiding van bedrijven in zo’n agropark. Als het ene bedrijf uitbreidt, dan zit de ander klem. Ten derde: hoe zit het met de eigendomsverhoudingen in zo’n agropark? Stel dat er iets gebeurt, wie is dan de eigenaar van wat? Dat is absoluut niet eenvoudig. En dan de kwetsbaarheid voor dierziekten. Eén griepgolf en het hele agropark ligt plat!’

Den Hartog leunt naar voren: ‘Om een misverstand weg te nemen: ik zeg absoluut niet dat grootschaligheid strijdig is met dierenwelzijn of met milieu. Je kunt die binnen een agropark zelfs verbeteren. Maar de bedrijven binnen een agropark kunnen wel heel kwetsbaar blijken te zijn. En tot slot het

imago van zo’n agropark. Hoe komt dat over: honderdduizend varkens op een industrieterrein?’

Jan de Wilt hoort toe. Zegt dan: ‘Eigenlijk heb je geen principiële bezwaren, hooguit praktische bezwaren. Om dierziekten te voorkomen kun je de varkens onderbrengen in compartimenten, waar ze in kleinere groepen samenleven, met luchtsluizen ertussen. Met technische oplossingen kun je grootschalige besmetting voorkomen.⁴⁰ Bovendien, bij de laatste uitbraak van varkenspest zijn miljoenen varkens afgemaakt en hele gebieden zijn afgesloten voor tal van maatschappelijke activiteiten. Bij een uitbraak in een agropark gaat het om enkele honderdduizenden varkens, terwijl geen hele gebieden hoeven te worden afgezet. En die eigendomsverhoudingen zijn ook best te regelen. Over de omvang van een agropark valt te praten: kleinschaligere initiatieven zoals Gezinsbedrijfplus, waarbij varkenshouders gaan samenwerken, ondersteunen we omdat ze wel leiden tot ruimtelijke concentratie.’

Tegen Den Hartog: ‘Mijn vraag is eerder: vind je zo’n agropark een aantrekkelijk perspectief?’

Den Hartog antwoordt prompt: ‘Nee. Het agropark is niet de toekomst van Nederland. Kijk naar de positie van Nederland op wereldschaal. Daarin bestaat Nederland niet. Je hebt de grote handelsblokken in de wereldhandel: de Verenigde Staten, Brazilië, het Midden-Oosten, het Verre Oosten en de Europese Unie. Zo bekeken is Nederland niets meer dan een regiootje: vroeger importeerden we 80 procent van de grondstoffen voor veevoer, en exporteerden we 70 procent van de productie. Inmiddels kunnen we niet meer concurreren op kostprijs. Andere landen produceren veel goedkoper.’

Gegeven die wereldhandel ziet Den Hartog voor Nederlandse ondernemers vier mogelijkheden: ‘Ten eerste: je gaat produceren voor grotere deelmarkten. Bijvoorbeeld voor een supermarktketen die specifieke eisen stelt. Dit zal de grootste groep zijn. De andere mogelijkheden zullen maar voor een beperkt aantal ondernemers aantrekkelijk zijn. Zoals het produceren voor een niche - streekproducten bijvoorbeeld, of biologisch. Een derde mogelijkheid is het verbreden van de onderneming met andere diensten, zoals verkoop aan huis. De vierde mogelijkheid zal ook voor een deel van de ondernemers reëel zijn, namelijk stoppen met het bedrijf.’

Jan de Wilt: ‘En in welke groep zitten de agroparken?’

Den Hartog: ‘Als de agroparken zich zouden ontwikkelen,

‘Huiveringwekkend ontwerp’

dan produceren ze grootschalig. De eerste groep, dus. Maar ik verwacht niet dat die parken van de grond zullen komen. Wel denk ik dat je meerwaarde krijgt door het koppelen van verschillende sectoren en samenwerkingsverbanden. Maar dat hoeft niet op één plek! Dat heeft alleen maar nadelen. Waarom zou je een boer dwingen om de slachterij te gebruiken op hetzelfde terrein? Dat belemmert hem in zijn vrije ondernemerschap.

Jan de Wilt antwoordt: ‘Het concept moet zo zijn dat het voor boeren onaantrekkelijk is om aan andere slachterijen te leveren dan die op het terrein. Dat scheelt enorm in transportkosten en in het gesleep met dieren: daar wilden we toch van af? En denk aan de files. Een derde van de autokilometers is afkomstig van het gesleep met voedingsproducten en dieren.’ Den Hartog schudt zijn hoofd: ‘Dat is niet reëel. Niet alle veehouders leveren hun dieren aan de dichtstbijzijnde slachterij. Vanwege geld. Zo simpel is het.’

Jan de Wilt: ‘Het vrije ondernemerschap is mooi, maar als het betekent dat je over tien jaar met je bedrijf moet stoppen, is het toch niet zo mooi meer. We kunnen beter toewerken naar nieuwe coöperatieve structuren waar mensen evidente voordelen halen uit samenwerking. Waarom zou je bang zijn voor samenwerken op één plek?’

Den Hartog: ‘Omdat onnodige verplaatsingen van bedrijven zonde van het geld zijn. Ik zie meer in het aanwijzen van landbouwontwikkelingsgebieden. Zeg tegen boeren: dáár mag je ondernemen en uitbreiden, maar wel onder stringente voorwaarden: zoveel stank, zoveel ammoniak, enzovoorts. Dan komt de innovatie vanzelf! Ik vergelijk het altijd met de zes benzinepompen in het dorp waar ik woon. Er kwamen strenge eisen voor de benzinepompen. Die vroegen om hoge investeringen. Drie pomphouders zeiden: we stoppen ermee. De andere drie investeerden - en hebben nu een bloeiend bedrijf.’

Jan de Wilt knikt: ‘Die landbouwontwikkelingsgebieden zie ik wel zitten. Bij de vorming van agroparken moet je kapitaalvernietiging zien te voorkomen. Dus geen dure bedrijfsverplaatsingen, maar ruimte scheppen voor ondernemers die hun bedrijf verder willen ontwikkelen en op bestaande locaties tegen beperkingen aanlopen. Maar ik denk ook: verspreid ze niet over driekwart van Nederland, dan krijg je ruimtelijke versnippering. Houd die gebieden klein, net als bij de tuin-

bouw. Beperk het tot tien procent. Zoek de locatie zorgvuldig uit, denk aan een goede logistiek. Houd het lekker compact, ga desnoods stapelen, dan heb je ook geen problemen meer met uitbreiden omdat de buurman in de weg zit. Voor de dieren maakt het niet uit. Als ze maar sociale contacten hebben, voldoende ruimte, een modderbad, daglicht. Zet er een slachterij bij; die extra kosten wegen op tegen verminderde transportkosten. Dat staat vast.

Den Hartog noemt het voorstel idealistisch: ‘Slachterijen werken nu al zo gespecialiseerd dat ze in een agropark te weinig aanvoer zullen krijgen. Die samenwerking vind ik wel belangrijk: daar moeten we meer onderzoek naar doen. En vergeet niet: door onduidelijk beleid hebben bedrijven heel weinig kunnen innoveren. Ze wisten jarenlang niet wat de toekomst hen gaf. Dan weer zou de veestapel drastisch ingekrompen worden, dan weer wat minder. Een slechte boodschap is minder erg dan onzekerheid. Duidelijkheid, dat is waar nu de grootste behoefte aan is.’

Hoe zien beiden de toekomst van de Nederlandse landbouw voor zich?

Den Hartog: ‘Ik denk dat in Nederland het aantal veehouderbedrijven verder gaat afnemen, maar dat de schaalvergroting toeneemt. En dat men zich gaat toeleggen op de productie voor verschillende deelmarkten. De veehouderij moet ingepast worden in het landelijk gebied. De toekomst zal in het teken staan van vers, gemak, gezondheid, genot. De maatschappij verandert, voedselbehoeften veranderen ook. Daar moet je je op richten. We gaan nu door een diep dal, maar we kunnen goed produceren voor Noordwest-Europa. Hier kunnen we concurreren met de wereldmarkt als we ons onderscheiden met producten, in de EU geproduceerd volgens wensen van de veeleisende consument.’

Jan de Wilt: ‘Ik denk dat de omvang terugloopt. Er komt meer diversiteit met andere functies erbij. Grootschalige bedrijven die produceren voor de wereldmarkt zullen op den duur niet meer op het platteland worden geaccepteerd. Ze zullen zich in een stedelijke omgeving gaan vestigen met een goede logistiek, zoals bij Schiphol of bij Venlo. Nederland wordt dan een dunbevolkte stad met een aantal natuurgebieden erin. Zoiets als in Central Park in New York. Je hebt daar het gevoel dat je in de natuur staat, maar dan wel midden in de stad.’

‘Varkensflat is VIP-room met panoramaview’

Noten

- ¹⁵ Initiatief Duurzame Voedselvoorziening Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek, september 1998.
- ¹⁶ NRC Handelsblad, 4 oktober 2000.
- ¹⁷ Zie Verguld en verguisd - agroparken in de media. Rapport InnovatieNetwerk, augustus 2004.
- ¹⁸ ‘Farm of the Future?’ In The Guardian, 22 augustus 2001.
- ¹⁹ Verguld en verguisd - agroparken in de media. Rapport InnovatieNetwerk, augustus 2004.
- ²⁰ Iibidem.
- ²¹ ‘Agroparken en dilemma’s rond een poging tot systeeminnovatie.’ Sterrenberg, L. & Rutten, H. In: Tijdschrift voor wetenschap, technologie en samenleving, nr. 4, 2001.
- ²² Landbouw en voedselproductie: inzicht in beleving van burgers. Rapport InnovatieNetwerk, mei 2003.
- ²³ Globaal businessplan van een agro-center. Rapport InnovatieNetwerk, april 2003.
- ²⁴ Animal Care. Diergezondheid en dierenwelzijn in ruimtelijke clusters. Rapport InnovatieNetwerk, december 2003.
- ²⁵ Van Gewest tot Gewest, uitzending van de NPS, 20 juni 2002.
- ²⁶ NRC Handelsblad, 21 juni 2002.
- ²⁷ Zie voor een korte versie van de film Pig City: www.mvrdv.archined.nl/pig_city/index.php
- ²⁸ Laura Lee, Bad Predictions, Elsewhere Press (MI), 2000.
- ²⁹ Leren over grensverleggend vernieuwen. Rapport InnovatieNetwerk, oktober 2004.
- ³⁰ Cristensen, C. Het innovatiedilemma: kansen en risico’s van nieuwe technologie. Amsterdam: Contact, 1999.
- ³¹ ‘Agroparken en dilemma’s rond een poging tot systeeminnovatie’. Sterrenberg, L. & Rutten, H. (2001). In: Tijdschrift voor wetenschap, technologie en samenleving, nr. 4, 2001, p.7.
- ³² Onvermijdelijk daarbij is de vraag of we dieren eigenlijk wel mogen eten. Zie voor een poging tot ethische rechtvaardiging van vlees eten: Michiel Korthals Voor het eten. Filosofie en ethiek van de voeding. Amsterdam: Boom, 2002, p.132-138.
- ³³ Dierziektebeleid met draagvlak, Rapport van de Raad voor Landelijk Gebied en de Raad voor Dierenaangelegenheden, februari 2004.
- ³⁴ Uit onderzoek onder niet-kopers van ecologische (is niet hetzelfde als biologische) voedingsmiddelen in Duitsland blijkt dat 57 procent de prijzen te hoog vindt; 46 procent betwijfelt of de claims kloppen en of er wel verschil is met gewone levensmiddelen; 20 procent van de ondervraagden zet vraagtekens bij de kwaliteit of de smaak en ruim 15 procent kan de producten niet dichtbij huis kopen. Uit: Burgers en consumenten. Tussen tweedeling en twee-eenheid Dagevos, H. en L. Sterrenberg. Wageningen Academic Publishers, 2003, p.113/114.
- ³⁵ Opvattingen en meningen over het platteland. NIPO-onderzoek voor InnovatieNetwerk, 2001, p.26.
- ³⁶ Agroparken: verguld en verguisd. Rapport InnovatieNetwerk, augustus 2004, p.23.
- ³⁷ Burgeroordelen over dierenwelzijn in de veehouderij. Rathenau Instituut, november 2003.
- ³⁸ Deze voorbeelden zijn ontleend aan het televisieprogramma ‘Keuringsdienst van waarde’, RVU, 2004.
- ³⁹ Ger Vos in Agrarisch Dagblad, 17 juni 2003. ‘Emoties versluieren debat agroproductieparken.’
- ⁴⁰ InnovatieNetwerk heeft een studie verricht naar ontwerpen voor grote aantallen dieren en de gevolgen voor diergezondheid en dierenwelzijn. Zie het rapport Animal Care. Beelden van diergezondheid en dierenwelzijn in agroclusters.

De praktijk ///

De noodzaak om de landbouw te vernieuwen wordt op vele plaatsen gevoeld. Zowel in binnen- als buitenland zijn er initiatieven ontstaan die geïnspireerd zijn door het concept agropark en het kernidee van het ruimtelijk clusteren van landbouwactiviteiten. De initiatieven verkeren in verschillende stadia van voorbereiding.

‘Wanneer wil een ondernemer gaan innoveren? Als hij zich ’s ochtends staat te scheren, bij de businessclub of als een vergadering weer eens op niets is uitgelopen.’ Rinus van der Waart

Het sluiten van kringlopen, het verbeteren van dierenwelzijn, het ruimtelijk concentreren om transport te beperken en milieu- en andere investeringen te laten renderen, het produceren in of nabij een stedelijke omgeving om het platteland te sparen. Het zijn allemaal motieven die in meer of mindere mate terugkomen in de volgende vier Nederlandse initiatieven, die alle zijn geïnspireerd door het concept agroparken:

- Nieuw Gemengd Bedrijf. Diverse grote ondernemingen (een kippen-, varkens-, champignon- en glastuinbouwbedrijf) in Noord-Limburg gaan hun afvalstromen uitwisselen.
- Gezinsbedrijfplus. Verschillende clusters van telkens vier varkensbedrijven in het reconstructiegebied Salland (Overijssel).
- Agrocentrum Amsterdam. Varkenshouderij, glastuinbouw en eventueel viskweek worden gecombineerd in één gebouw. Het Agrocentrum gaat kringlopen sluiten met een levensmiddelenverwerker, een afvalverbrander en een kunstmestfabriek.
- Ruraal Park. Dit project koppelt voedselproductie in clusters aan dagrecreatie. Tegelijkertijd wil het project een nieuw merk introduceren voor Nederlandse kwaliteitsproducten.

Hoe verschillend deze vier initiatieven ook zijn in ambitie en inhoud, ze bevatten allemaal kenmerken van het concept agropark. Daarnaast hebben ze nog iets gemeen: ze bestaan alleen nog in de planfase. Er wordt druk overlegd, gerekend, onderzocht, gelobbyd. De uitvoering van deze plannen kent nu eenmaal obstakels die je alleen met veel geduld uit de weg kunt ruimen. Tot deze obstakels behoren: het vinden van investeerders en financiers, het ontwikkelen van benodigde technologie, het verkrijgen van vergunningen, het realiseren van wijzigingen in bestemmingsplannen en het vormgeven van de onderlinge samenwerking. Hoe risicovol dergelijke grensverleggende vernieuwingen ook zijn, deze vier plannen hebben een redelijke kans om binnen enkele jaren gerealiseerd te worden. Achter elk van de vier initiatieven staan innovatieve ondernemers, maar zolang de realisering niet voor honderd procent vast staat, blijven zij liever op de achtergrond. Om deze reden is dit hoofdstuk gebaseerd op gesprekken met intermediairen en komen er geen ondernemers aan het woord. Ook zijn bedrijfsnamen meestal achterwege gelaten.

1 / Nieuw Gemengd Bedrijf

Van de vier initiatieven is Nieuw Gemengd Bedrijf het verst gevorderd. Dit initiatief is door ondernemers zelf op touw gezet, geïnspireerd door verhalen over het concept agropark. Een grote pluimveehouder met 1,2 miljoen kippen, de grootste champignonkweker van Europa, een van de grootste varkenshouders van de regio, een grote glastuinder en een technisch bedrijf hebben de handen ineengeslagen om hun afvalstromen op elkaar te laten aansluiten.

De ondernemers hebben als voordeel dat hun bedrijven al dicht bij elkaar liggen, deels zelfs in dezelfde straat. Hun samenwerkingsplannen zijn eenvoudig, hun ondernemingsrisico's niet overdreven groot. Mocht de samenwerking om wat voor reden dan ook mislukken, dan kan ieder verder met zijn eigen bedrijf. Ook houden de ondernemers rekening met geleidelijke groei. Er is geen sprake van een enorme schaalvergroting ten opzichte van de huidige situatie: de bedrijven behoren al tot de grootste in hun sectoren.

De ondernemers van Nieuw Gemengd Bedrijf zijn van plan om, als hun initiatief levensvatbaar blijkt, op termijn gezamenlijk te verhuizen naar een nieuwe locatie. Zo krijgt dit Nieuw Gemengd Bedrijf een belangrijke voorbeeldfunctie.

2 / Gezinsbedrijfplus

Veel kleinschaliger van opzet is het project Gezinsbedrijfplus. Initiatiefnemer Johan Pegge, voormalig directeur van een veevoederfabriek, neemt in dit project een eerste stap op de lange weg van droom naar daad. Gezinsbedrijfplus draait om de clustering van een beperkt aantal varkensbedrijven tot gesloten eenheden waar geen biggen worden aangevoerd van buiten het bedrijf. Daardoor neemt de kans op ziekten af. Voorop staat het verbeteren van de efficiëntie van de productie en het vergroten van de ontwikkelingsmogelijkheden van de betreffende bedrijven. Uitbreiding op de huidige locatie is uitgesloten, omdat de bedrijven vlakbij natuurgebieden liggen. Door verplaatsing en samenwerking wordt deze impasse doorbroken, zonder dat de gehele bedrijfsvoering op de schop moet. Gezinsbedrijfplus sluit direct aan bij de beleavingswereld van de varkenshouders. Ze blijven eigen baas, het gezinsbedrijf blijft bestaan, en de bedrijven blijven op het platteland. Hoewel dit initiatief ver af lijkt te staan van het oorspronkelijke concept agropark, doen zich praktische vraagstukken

‘Je zet varkensboeren letterlijk in beweging. Vanuit een historie van opeenvolgende generaties gaan ze naar nieuwe locaties. En ze gaan met elkaar samenwerken. Dat is echt innovatief.’ Johan Pegge

voor die zeer relevant zijn voor de realisatie van het concept agropark. Denk aan de vragen over samenwerkingsvormen, de keuze van de locatie en de ruimtelijke inpassing. Gezinsbedrijfplus zal deels dezelfde belemmeringen ontmoeten als de ambitieuzere vormen van clustering. Daarmee levert het relevante leerervaringen op voor andere agroparken. Gezinsbedrijfplus biedt niet alleen een sterke verbetering van de huidige situatie maar ook een werkbaar model dat zich makkelijk kan voegen naar ervaringen in de praktijk.

3 / Ruraal Park

Een heel ander perspectief biedt het Ruraal Park, dat draait om de beleving van voedingsproducten: mensen - en kinderen - vermaken, confronteren met en informeren over voedselproductie en alles wat daarmee samenhangt. Ruraal Park koppelt ruimtelijke clustering van verschillende agrarische sectoren aan activiteiten zoals een restaurant en een educatief evenementenpark. Mensen kunnen daar alle aspecten rondom de productie en bereiding van voedsel weer zelf ervaren. Voortbouwend op deze beleving, gekoppeld aan transparantie van de voedselproductie, wil men een nieuw merk voor kwaliteitsproducten lanceren die ofwel via een nieuwe winkelketen ofwel in een aparte ‘shop’ in de supermarkt verkrijgbaar zijn. Ruraal Park richt zich op het dichten van de kloof tussen de burger en de landbouw. Het project wil een reëler beeld geven van de huidige voedselproductie en hoogtechnologische landbouw. Door de ruimtelijke concentratie van zeer uiteenlopende sectoren lenen agroparken zich bij uitstek voor een dergelijk concept: er is veel te zien op één locatie. Grote ondernemingen blijken het concept een kans te willen geven. Ondernemers uit de supermarktwereld en het restaurantwezen, maar ook bouwondernemingen en de evenementenindustrie werken mee aan het uitwerken van deze plannen.

4 / Agrocentrum Amsterdam

Zeer gewaagd is het initiatief voor een grootschalig agropark in de Amsterdamse haven. Veel partijen zouden voordeel kunnen hebben bij de realisatie van Agrocentrum Amsterdam. De meest in het oog springende partij is voedselproducent Cargill: die heeft een afvalprobleem dat steeds groter wordt. Ook kunstmestfabrikant Amfert heeft belangstelling. Tot op heden importeert Amfert zijn fosfaten uit Israël. Veel voorde-

liger en milieuvriendelijker is het om de fosfaten uit varkensmest te benutten. Voor varkenshouders die het risico niet schuwen, ligt hier een grote kans. Door het economisch zware weer zullen ze op termijn moeten kiezen: failliet gaan, emigreren naar bijvoorbeeld Oost-Europa of hun bedrijf verder ontwikkelen zoals in de Amsterdamse haven mogelijk is. Ook andere ondernemers, zoals tuinbouwers, kunnen op deze plek hun onderneming op een moderne leest schoeien. Extra voordeel is dat ze goedkoop warmte kunnen afnemen van een nabijgelegen afvalverbrandingsinstallatie. Met andere woorden: er zijn kansen genoeg, vooropgesteld dat de overheid ruimte schept om dit initiatief mogelijk te maken.

‘Het gebouw moet er zo uitzien dat je denkt: goh, dat je dit maakt voor een varken!’ Frans Evers

Agroparken in internationaal perspectief

Uit een inventarisatie in opdracht van InnovatieNetwerk en het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit blijkt dat op ruim zeventig locaties in de wereld concentraties van agroproductie voorkomen.⁴¹ Wat opvalt is dat bij de meeste initiatieven wel sprake is van clustering, maar niet of nauwelijks van grootschalige koppeling tussen sectoren, hergebruik van afvalstromen of het beperken van transporten. Uitzondering hierop is ADM in de stad Decatur in de Amerikaanse staat Illinois. Hier wordt tuinbouw gecombineerd met een viskwekerij, waarbij de vissen profiteren van het voedselrijke water uit de kassen. Daarnaast is er een hoogwaardige verbrandingsinstallatie waarbij oude banden, zo’n zes miljoen per jaar, worden verbrand met steenkool.

Een schoolvoorbeeld van industriële symbiose is het terrein Kalundborg in Denemarken. In de loop der jaren is hier een samenwerking ontstaan tussen zeer verschillende, voornamelijk niet-agrarische bedrijven, waarbij het ene bedrijf het afval van het andere als grondstof gebruikt. Ook is er een grote viskwekerij die profiteert van overtollige warmte en wordt er varkensvoer gemaakt van afval dat vrijkomt bij de fabricage van enzymen.

Uit de internationale inventarisatie blijkt dat de meeste potentieel interessante gebieden met intensieve agrarische bedrijvigheid zich bevinden in Zuidoost-Azië. De belangstelling vanuit deze gebieden voor het concept agroparken is groot, vooral vanuit China en Thailand. Zoals in deel 1 al vermeld, is een Nederlands consortium door de Chinese overheid uitgenodigd om een agropark te ontwerpen, als onderdeel van een recreatie-, woon- en eco-industrieel complex. Op een 210 hectare groot landbouwgebied van de Chinese staat wordt een permanente tentoonstelling ingericht van traditionele, huidige en toekomstige landbouwmethoden, die als trekpleister voor toerisme en recreatie moet gaan fungeren. Kern van het gebied is het Agropark, als voorbeeld van moderne landbouw. Voor de realisatie worden Alterra, Grontmij en KnowHouse ingeschakeld, in samenwerking met enkele overwegend Nederlandse bedrijven.

Nieuw Gemengd Bedrijf

‘Innovaties realiseer je van onderop’

Vijf ondernemers slaan de handen ineen om elkaars afval te gaan gebruiken als grondstof. Dat is de kern van het project Nieuw Gemengd Bedrijf. Eind 2005 willen de ondernemers aan de slag. Rinus van de Waart, directeur van bureau KnowHouse, dat het project begeleidt, blikt terug op de geschiedenis van een agropark in wording.

‘Wanneer wil een ondernemer gaan innoveren?’, vraagt Rinus van de Waart halverwege het gesprek op retorische toon. ‘Als hij zich ‘s ochtends staat te scheren, bij de businessclub of als een vergadering weer eens op niets is uitgelopen. Dat zijn de momenten waarop de ondernemer denkt: “Het gaat niet goed, het moet anders.” En dát is het moment waarop wij er bij moeten zijn.’

Het ‘wij’ waar Van de Waart over praat is KnowHouse, een bedrijf dat innovaties in de agrarische sector begeleidt. Innoveren moet ‘van onderop’, zo is Van de Waarts ervaring. Er moet een vraag zijn bij de ondernemers. Van de Waart ziet het als zijn taak om die vraag ‘wakker te maken’. Dat doet hij onder meer door ondernemers te informeren over nieuwe ontwikkelingen, bijvoorbeeld tijdens het ‘Innovatiecafé’. Op een avond vertelde hij daar over de mogelijkheden om afvalstoffen te benutten als grondstof en over het combineren van verschillende soorten bedrijven. Van de Waart pleit voor ‘nieuwe gemengde bedrijven’. ‘De verkokering in de landbouw heeft zijn langste tijd gehad. Het kost te veel energie, het levert te veel afval en transport op. Bedrijven van verschillende pluimage moeten onderling gaan samenwerken.’

Die avond maakte Van de Waart een vraag ‘wakker’ bij een ondernemer met een groot bedrijf dat champignons teelt, verwerkt en distribueert. Het Innovatiecafé bracht hem op een idee. Hij zag opeens wel wat in de koppeling tussen zijn bedrijf en dat van zijn buurman, die tomaten in kassen kweekt. Champignons produceren enorme hoeveelheden CO₂ met een temperatuur van gemiddeld 20 graden Celsius. Kasgroenten groeien stukken beter als ze extra CO₂ krijgen. Eén en één is twee: door twee bedrijven te koppelen kan de een profiteren van het CO₂-afval van de ander.

‘Wist je dat er driehonderd perenrassen in Nederland zijn? Helaas verkoopt de supermarkt maar één soort. Die is op kostprijs geteeld, op uiterlijk en houdbaarheid. Dat ze niet te eten zijn, is pure pech.’

Twan Goossens

De ideeënstroom komt op gang. Energie kun je opslaan: in de winter geschikt voor verwarming, in de zomer te gebruiken voor koeling. En als je er nu een kippenbedrijf bij zet? Dan kun je de kippenmest gebruiken voor paddestoelencompost. En als er een varkensbedrijf bij komt, dan kan dat met zijn enorme hoeveelheid lichaamswarmte van de varkens en hun CO₂-productie een groot kassengebied voeden. Om maar te zwijgen over de mest, die je zodanig kunt verwerken dat de stank en ammoniakuitstoot wordt beperkt en het tegelijkertijd wat oplevert: door mest te vergisten, krijg je energie. Aan dit geheel van gekoppelde bedrijven kun je ook nog een viskwekerij toevoegen. Die kan ook weer profiteren van de warmte die de varkens afgeven.

Al speculerend nodigt de initiatiefnemer vier andere ondernemers in de regio uit om eens te komen praten over een grote innovatie. Dit zijn een grote varkenshouder, een eigenaar van een vleeskuikenbedrijf, een tomatenteler en een ondernemer met een technisch logistiek bedrijf.

Stofstromenbedrijf

Het idee voor Nieuw Gemengd Bedrijf is geboren. Al pratend stellen de vijf ondernemingen de voorwaarden voor hun samenwerking vast. Onafhankelijkheid en eigen verantwoordelijkheid staan voorop, een kolchozenmodel is uit den boze. Een slecht renderend bedrijf mag de overige niet meeslepen in zijn val. Een onverhoopte besmetting met een virus of bacterie mag niet het doodvonnis betekenen voor de andere. De motor achter de samenwerking tussen de vijf bedrijven is KnowHouse, dat onderzoek laat verrichten naar de ‘stofstromen’ die de verschillende bedrijven met elkaar verbinden. Er wordt besloten tot het oprichten van een stofstromenbedrijf dat handel gaat drijven in afvalstofstromen. Van de Waart: ‘Als het paddestoelenbedrijf sneller groeit, dan hebben de andere daar geen last van. De markt gaat bepalen hoe de stromen gaan lopen. Gaat bijvoorbeeld de energieprijs te ver omlaag, dan gaat de kraan van de mestvergister dicht. En - niet ondenkbaar - stel dat er een belasting op CO₂-uitstoot komt. Dan wordt het weer interessanter om CO₂ te benutten. Hetzelfde geldt voor de nutriënten.’

Kan niet - mag niet - mag wel!

Hoe reageren de overheden op deze plannen? ‘Overheden roepen in eerste instantie: kan niet, mag niet. Logisch, de regels zijn er voor bestaande situaties, niet voor nieuwe ideeën.’ Inmiddels heeft het project wel steun van diverse overheden. Zo financiert de regering verschillende onderzoeken die vragen van ondernemers moeten gaan beantwoorden. Onlangs heeft de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een status aparte verleend aan het project Nieuw Gemengd Bedrijf. Hierdoor wordt het naar verwachting eenvoudiger om beleidsruimte te krijgen voor dit experiment.

Van de Waart: ‘Ik heb een varkenshouder gesproken die me vertelde dat hij bij warm weer twintig procent productieverlies heeft. Twintig procent! Ik vroeg hem: waarom doe je dan niets aan beheer, zoals kastuinders dat doen? Je kunt de stal sluiten en conditioneren, waardoor onder meer de temperatuur constant blijft. Nee, dat was hem veel te duur. Maar als je door koppeling die kosten kunt drukken, dan biedt dat kansen voor een beter leefklimaat voor de beesten én voor minder stank en minder afval.’

Dit is een les die Van de Waart heeft getrokken: voor innovatieve projecten zoals het opzetten van een agropark heb je bedrijven nodig die hun zaakjes goed op orde hebben, die ‘van nature’ al tot innovatie zijn geneigd en, zegt Van de Waart, ‘die niet wars zijn van de gedachte dat ze midden in de maatschappij staan’. Ondernemers voor wie elke verandering bij voorbaat al te duur is, zullen nooit het voortouw kunnen nemen.

Stank verdwijnt

Heeft Van de Waart bij het uitventen van zijn plannen geen last gehad van de beeldvorming rondom ‘varkensflats’? Die zijn toch vanaf het begin met agroparken geassocieerd. Van de Waart trekt zijn wenkbrauwen op. ‘Nee hoor, absoluut niet. Ik heb in mijn verhaal ook iets nodig om me tegen af te zetten. Nu kan ik zeggen: we bouwen geen varkensflats, zoals de hoge heren in Den Haag hebben bedacht; wij in de regio hebben veel betere plannen.’ Grinnikend: ‘Dat werkt.’ Dan serieus: ‘Het omgekeerde werkt ook. Doordat Innovatie-Netwerk de plannen steunt, is er bestuurlijke ‘ruimte’ en daardoor soms ook financiering voor deze regionale plannen. Meer mensen zijn eenvoudigweg van dit soort ideeën op de hoogte. Dat vergroot het draagvlak.’

‘We kunnen kooklessen gaan geven: kinderen leren dat patat eerst uit de grond gehaald moet worden, dan gesorteerd, gewassen, geschild en gebakken.’ Twan Goossens

Ook voor tegenstanders is Van de Waart niet bang. ‘Als ze zeggen: varkens stinken, dan zeg ik: je hebt gelijk! Daar moeten we iets aan doen! We moeten toe naar gesloten bedrijven zonder stank of emissie, waar dieren aangenamer gehouden kunnen worden dan nu het geval is.’ Hij leunt achterover: ‘Niet dat dierenwelzijn een doel op zichzelf is voor ons. Zeker niet. Hier gaat dierenwelzijn hand in hand met economische kansen.’

Overheden zijn traag

Het plan voor deze onorthodoxe clustering van bedrijven doorkruist bestaand beleid. Er moeten een hoop hindernissen worden genomen. Zullen het varkens- en kippenbedrijf productierechten krijgen op de beoogde locatie? Hoe kunnen ze desinvesteringen door vervroegde afschrijving dragen als ze verhuizen naar die locatie? Komen vestigingsvergunningen, hinderwetvergunningen en allerlei andere soorten vergunningen op tijd beschikbaar?

Zijn al die hindernissen genomen, dan volgen de praktijkproeven. Immers, op papier is nu wel bekend welke stofstromen rendabel zijn en welke niet, maar de praktijk is nog lang niet afdoende getoetst. Een voorbeeld: kun je de CO₂ van champignons rechtsreeks de tomatenkas in jagen of krijg je problemen met fluctuaties in luchtvochtigheid? En: kan de voedselveiligheid gegarandeerd worden en is de productie dan voldoende rendabel?

Het overwinnen van deze hindernissen kost tijd - en tijd is misschien wel de grootste vijand van het project. ‘De snelheid van de bedrijven past niet bij de traagheid van de overheden die dit moeten faciliteren’, waarschuwt Van de Waart. Hij is blij met de status aparte die de minister heeft verleend. Het project heeft een positieve houding van de overheid hard nodig. ‘Ondernemers hebben niet zoveel geduld. Ze willen in 2005 gaan bouwen. Duurt het hen te lang, dan gaan ze over op andere strategieën om hun positie in de markt te verstevigen.’

Gezinsbedrijfplus

‘Werk samen, zó dat de kostprijs daalt’

Gezinsbedrijfplus clustert vier varkensbedrijven op één locatie, waar ze onder meer gezamenlijk hun mest gaan verwerken. Rondom zo’n cluster kan een varkensvrije zone worden gecreëerd. Voordeel voor de boeren: een groter bedrijf, waardoor de kans op overleven in de markt toeneemt en de kans op ziekte-uitbraken afneemt. Voordeel voor de samenleving: meer ruimte voor natuur en recreatie, en minder belasting voor het milieu.

Johan Pegge, voormalig directeur van de grote boerencoöperatie ABCTA, laat er geen misverstand over bestaan. Het plan Gezinsbedrijfplus is een reactie op de Reconstructiewet Concentratiegebieden die, na de uitbraken van de varkenspest in 1997, de varkenssector in Nederland moet reorganiseren. In die wet worden landbouwontwikkelingsgebieden aangewezen waar de landbouw het primaat heeft. Naast ‘verwevingsgebieden’, waar de landbouw op beperkte schaal mag plaatsvinden, komen er ook ‘extensiveringsgebieden’, hoofdzakelijk bestemd voor natuur, wonen en extensieve landbouw.

Vergaande afspraken

Het Gezinsbedrijfplus is opgezet voor de concentratiegebieden in de provincies Gelderland en Overijssel. Varkenshouders die nu nog in de extensiveringsgebieden zitten, verhuizen naar zo’n concentratiegebied en gaan daar met zijn vieren samenwerken in een soort vereniging van eigenaren. Ze maken vergaande afspraken over samenwerking op het gebied van mest, energie, voersystemen en gezondheidsmanagement. Welke afspraken ze precies maken, moeten ze onderling vaststellen. Het principe zal zijn: werk samen, zó dat de kostprijs daalt en het rendement stijgt. De boeren behouden de volledige zeggenschap over hun bedrijf, maar kunnen door slimme samenwerking de schaal van hun oorspronkelijke bedrijf flink vergroten.

Waarom heet het plan Gezinsbedrijfplus? ‘Om te benadrukken dat de bedrijven in handen zijn van een gezin’, antwoordt Pegge. ‘Het werk wordt gedaan door de varkenshouder met partner, zoon of dochter. Dat zit in de lijn van de traditie. Boeren in loondienst is een stuk lastiger. De betrokkenheid van een boer bij zijn bedrijf is essentieel om bedrijfseconomisch

‘Dit is waarschijnlijk de ultieme consequentie van de toenemende vraag naar vlees die én diervriendelijk is én de gezondheid van mensen niet in gevaar brengt.’ Frans Evers

rond te komen.’ Volgens het plan kan iedere boer op deze basis een relatief klein bedrijf runnen van 2500 vleesvarkens en 300 zeugen. De investeringskosten bedragen ongeveer 2 miljoen euro per bedrijf, waarbij een eigen vermogen nodig is van zo’n veertig procent. ‘Het uitgangspunt is natuurlijk dat er voor boeren weer te verdienen valt in de varkenshouderij. De exploitatie moet niet van giften en subsidies aan elkaar hangen’, vindt Pegge. ‘Duurzaam economisch ondernemen staat voorop.’ En: ‘Je zet varkensboeren letterlijk in beweging. Vanuit een historie van opeenvolgende generaties gaan ze naar nieuwe locaties. En ze gaan met elkaar samenwerken. Dat is echt innovatief.’

Het Gezinsbedrijfplus is een initiatief van de coöperatieve veevoederfabriek ABCTA, met medewerking van vleesverwerker Dumeco, de Rabobank en de Gewestelijke Land- en Tuinbouworganisatie GLTO.

Varkensrechten

Gezinsbedrijfplus moet gaan passen in het reconstructieplan Overijssel - dat nog moet worden goedgekeurd. Pegge: ‘De goedkeuring is driekwart jaar uitgesteld. Dat heeft effect op de voortgang van onze plannen.’ Hier schuilt ook precies de angel van dit project: de plannen zijn in 2001 al bedacht; de berekeningen gemaakt, er zijn boeren die mee willen doen en er zijn geschikte locaties. Wat ontbreekt is een toereikend wettelijk kader en financiële middelen.

Overheden werken aan regelingen voor het verplaatsen van boerenbedrijven en de zogeheten ‘rood voor rood’-regeling, maar daar zijn nog geen beslissingen over genomen. Ook zijn er problemen rondom varkensrechten. ‘In feite zijn varkensrechten gebakken lucht. Je kunt beter per provincie een plafond afspreken’, vindt Pegge. De varkensrechten zouden in 2005 worden afgeschaft, maar die afschaffing is uitgesteld en gaat misschien zelfs helemaal van de baan. Dit levert veel financiële onzekerheden op, die de uitvoering van de plannen fors duurder maken.

Geen eenmalig kunstje

Als de plannen aan de varkenshouders worden voorgelegd, zal er over een aantal zaken helderheid moeten bestaan. Dat vraagt tijd, ook al omdat er zoveel partijen (overheden, maatschappelijke organisaties en bedrijfsleven) bij betrokken

zijn. Pegge toont zich niet gefrustreerd over de traagheid van de uitvoering. ‘Je bepaalt niet zelf het tempo, dat doe je samen met je medespelers. Als je daar niet tegen kunt, moet je maar iets anders gaan doen.’

Hij heeft er goede hoop op dat in 2005 met de bouw van het eerste pilotproject kan worden begonnen. Veel partijen vinden het Gezinsbedrijfplus een goed plan. Ondanks de grote bereidheid zit er een groot gat tussen praten en beslissen. Na de pilot moeten er meer clusters worden gevormd. Gezinsbedrijfplus is nadrukkelijk niet bedoeld als ‘een eenmalig kunstje’, maar als een structurele bijdrage. ‘Het moet zo gedaan worden dat andere boeren dit ook willen gaan doen. Dan kan er echt iets veranderen in de bedrijfsstructuur van de varkenshouderij.’

‘Voor innovatieve projecten zoals het opzetten van een agropark heb je bedrijven nodig die hun zaakjes goed op orde hebben, die ‘van nature’ al tot innovatie zijn geneigd en die niet wars zijn van de gedachte dat ze midden in de maatschappij staan.’ Rinus van der Waart

Ruraal Park **‘De beleving van voedsel staat centraal’**

Ruim twee jaar werkt een gezelschap van invloedrijke betrokkenen aan het idee van een Ruraal Park. Hun uiteindelijke doel: het lanceren van een ijzersterk merk voor duurzame voedingsmiddelen die in ruimtelijke clusters zijn geproduceerd. ‘Agroparken bieden kansen om een nieuwe brug te slaan tussen producenten en consumenten.’

Consumenten zijn vervreemd van de manier waarop hun eten wordt geproduceerd. Ze vertrouwen erop dat de overheid ervoor zorgt dat voedsel veilig is en duurzaam geproduceerd. Maar hoe hun dagelijks maaltje geproduceerd wordt, daar hebben de meeste consumenten geen weet van. Aan dit onbegrip moet een einde komen, vinden de bedenkers van het project Ruraal Park. Zij willen in Nederland enkele evenementenparken opzetten rondom voedselproductie. Hier kunnen volwassenen en kinderen op een enthousiasmerende manier weer leren wat smaak is, waar voedsel vandaan komt, hoe het groeit. Het achterliggende idee: via Rurale Parken bouw je aan een merk dat duurzame producten een ‘smoel’ geeft. Door het creëren van marktwerking wordt duurzame productie bevorderd.

Initiatieven bundelen

Twan Goossens is programmacoördinator van Agrotechnology and Food Innovations, onderdeel van Wageningen UR. Samen met Paul Bleumink van Buck Consultants International is hij een van de trekkers van het concept Ruraal Park. Groentetelers, viskwekers, leveranciers van melk en vlees ontplooiën nieuwe initiatieven, maar die stranden vaak bij de vraag: hoe krijg ik mijn producten aan de man? Dat is bepaald niet eenvoudig. Kijk maar naar de verkoop van biologische producten in de supermarkt. Die blijft zeer marginaal’, zegt Goossens. ‘Wij willen die initiatieven bundelen en de beleving van voedsel weer centraal stellen. Zodat mensen weer weten wat het is om met de seizoenen mee te eten. Of leren waarderen hoe smakelijk groenten uit de volle grond kunnen zijn.’ Enthousiast: ‘Wist je dat er driehonderd perenrassen in Nederland zijn? Helaas verkoopt de supermarkt maar één soort. Die is op kostprijs geteeld, op uiterlijk en houdbaarheid.

Dat ze niet te eten zijn, is pure pech. Als je mensen kan laten proeven dat er ook echt lekkere peren zijn, gaan ze er ook naar vragen. Ondernemers zullen dan pro-actief gaan handelen en nadenken over de vraag: wat kan ik de consument nu bieden?’

Leer kinderen dat patat uit de grond komt

Medewerkers van Walas the Maverick, wereldwijde specialisten in ‘belevingsconcepten’, hebben zich nu op het Ruraal Park gestort. Aan hen de taak om rondom zoiets dagelijks als voedsel een enthousiasmerend attractiepark te verzinnen. Goossens: ‘Veel ondernemers willen hun bedrijf best toegankelijk maken voor publiek. In Ruraal Park zouden ze hun bedrijf ook kunnen presenteren - dat kan voor alle partijen aantrekkelijk zijn. We kunnen kooklessen gaan geven: kinderen leren dat patat eerst uit de grond gehaald moet worden, dan gesorteerd, gewassen, geschild en gebakken. Dit zijn allemaal ideetjes. Waar het om gaat is: Ruraal Park moet echt een evenementenpark worden, waar je graag een dagje naartoe gaat.’ Ruraal Park wil zich profileren met in Nederland geproduceerd voedsel. Een gat in de markt. ‘Met lokaal produceren snijdt je de concurrentie uit verre oorden de pas af.’ Immers, lokaal geproduceerd voedsel is per definitie het enige product dat het buitenland niet kan leveren. Bovendien wil Ruraal Park een dermate ijzersterk ‘merk’ neerzetten dat Nederlandse producenten zich ermee kunnen onderscheiden. Het merk gaat dan Nederlandse producten bundelen met een duurzame achtergrond en een uitstekende kwaliteit. De ambitie is dat Ruraal Park zo’n tien procent van de versmarkt beslaat.

Gun het proces zijn tijd

Hoe Ruraal Park er in de praktijk uit gaat zien, is van latere zorg. Waar het voor Goossens om gaat, is dat eerst de kern wordt ontwikkeld: een marketingconcept dat producenten in staat stelt gezamenlijk dichterbij de consumenten te komen. ‘We denken aan een eigen winkelketen of een shop in shop- of shoulder to shoulder-constructie. Waarbij er in de supermarkt een bijzonder aangeklede hoek is met alleen maar hele lekkere Ruraal Park-producten. En waar je kookles kunt krijgen of nieuwe producten kunt proeven. Zo krijg je een andere uitstraling dan nu bij de biologische producten het geval is. Nu liggen biologische producten verspreid in de supermarkt, te midden van niet-biologische producten die er veel beter

‘Het plan voor deze onorthodoxe clustering van bedrijven doorkruist bestaand beleid. Er moeten een hoop hindernissen worden genomen.’

Rinus van der Waart

uitzien en ook nog goedkoper zijn.’ Tot zover de plannen met, zo geeft Goossens toe, hele hoge ambities. Hoe staat het met de realisatie ervan? Inmiddels is er via InnovatieNetwerk en de provincie Overijssel een budget om een businessplan te ontwikkelen waarmee investeerders kunnen worden aange-trokken. Veertig miljoen is het bedrag dat Goossens denkt nodig te hebben om het concept echt goed in de markt te zet-ten. Het zal een kunst zijn om goede locaties te vinden en een retailer die ook brood ziet in het concept. ‘Je moet het proces zijn tijd gunnen’, meent Goossens.

Tot nu toe werkt hij samen met een reeks van invloedrijke experts en bedrijven die wel brood zien in Ruraal Park. Hieronder (ex-)directeuren van onder meer een supermarktket-ten, een rundveebedrijf, een restaurantketen en een bank. Zij hebben een Raad van Advies gevormd. ‘Er komen nu bedrijven naar ons toe die commerciële mogelijkheden zien. We slaan een nieuwe brug tussen primaire producenten en de supermarkt.’

Agrocentrum Amsterdam ‘De ultieme consequentie van de toenemende vraag naar vlees’

De Amsterdamse haven is van oudsher de aan- en afvoerhaven voor voeding, veevoer en grondstoffen voor allerlei voedings-producten. Het Gemeentelijk Havenbedrijf nam in 2002 het initiatief voor het ontwerpen van een agropark ten westen van de Afrikahaven.

Transport van levende dieren is een groot probleem. Het is slecht voor de dieren, slecht voor het milieu en het vergroot de kans op dierziekten. Het plan voor een agropark in de Amsterdamse haven biedt een oplossing voor dit meervoudige probleem: laat de varkens geboren worden in de haven, laat ze er rondscharrelen totdat ze worden geslacht. ‘Dit is waar-schijnlijk de ultieme consequentie van de toenemende vraag naar vlees die én diervriendelijk is én de gezondheid van mensen niet in gevaar brengt’, zegt Frans Evers, onafhankelijk voorzitter van de projectgroep die dit plan heeft geadopteerd. ‘Eigenlijk is er geen alternatief. Of je laat landschap en milieu in Nederland totaal verpesten of je laat de productie aan het buitenland over zonder dat je er nog enig toezicht op hebt. Als je beide alternatieven niet wil, dan moet je gaan nadenken over agroparken.’

Op initiatief van het Gemeentelijk Havenbedrijf en Innovatie-Netwerk praten ondernemers, ambtenaren, bestuurders, boerenorganisaties en financiële specialisten al enige tijd over dit grootschalige plan voor een agropark in de haven van Amsterdam. Het proces komt nu aan het eind van de ‘definitie-fase’. In grote lijnen is nu duidelijk hoe het agropark eruit zou moeten zien. Gedacht wordt aan een groot gebouw in twee lagen, met ramen en een uitloop in de vorm van serres en binnenin verblijfsruimtes voor veel varkens. ‘Het gebouw moet er zo uitzien dat je denkt: goh, dat je dit maakt voor een varken! Ook zou er een glazen tunnel doorheen moeten lopen zodat bezoekers, net zoals in een zeeaquarium, kunnen kijken hoe de varkens er wonen - zonder dat ze ziektekiemen meebrengen.’

In de kleinste variant komen er honderdduizend varkens in het Amsterdamse havengebied. Die omvang is ten minste

‘Het moet zo gedaan worden dat andere boeren dit ook willen gaan doen. Dan kan er echt iets veranderen in de bedrijfsstructuur van de varkenshouderij.’ Johan Pegge

nodig om een bijbehorende slachterij rendabel te maken en de nabijgelegen stedelijke centra van voldoende vlees te voorzien. Door de nabijheid van een aantal verschillende fabrieken en installaties kun je kringlopen op een rendabele manier gaan sluiten. De laagcalorische warmte van de beesten kan samengaan met de warmte van de bestaande afvalverbrandingsinstallatie en de elektriciteitscentrale. Samen produceren ze zoveel warmte dat ze bijvoorbeeld visvijvers of kassen van de glastuinbouw kunnen verwarmen. Een nabijgelegen kunstmestfabriek kan de mineralen uit de varkensmest verwerken. Een co-vergistingsinstallatie maakt energie uit mest en afval dat uit het agropark komt. Ook de CO₂ kan gebruikt worden, bijvoorbeeld in de kassen, al zijn daar wel haken en ogen aan. ‘Hier zie je hoe al die sectoren onafhankelijk van elkaar een ontwikkeling hebben doorgemaakt’, zegt Frans Evers. ‘Zonder technische aanpassingen kun je die niet zomaar met elkaar combineren.’

Direct voordeel van de situering aan de haven is dat de binnenvaart afvalproducten makkelijk naar nabijgelegen verwerkers kan vervoeren. Aanvoer van veevoeder is geen probleem. Dit is grotendeels afval van buurman Cargill, die grondstoffen levert voor de levensmiddelenindustrie. Grote besparingen in transport zijn ook mogelijk doordat de voedingsindustrie in de Amsterdamse haven ruim vertegenwoordigd is. De warmte en andere restproducten kunnen ook ten goede komen aan viskwekerijen.

Gedurende de definitiefase hebben vele partijen, zoals energiebedrijf Nuon, de voedingsindustrie, de kunstmestfabrikant en een afvalverbrander, meegedacht over de verwerking van de bijproducten. ‘De kennis van deze partijen heeft er voor gezorgd dat we de keten nu goed in kaart hebben’, zegt Evers. Het project kan overgaan op de volgende fase: de ontwerpfasen. Evers verwacht dat er een stichting wordt opgericht die deze fase leidt. ‘Ik denk dat deze stichting vergunningen gaat aanvragen. En ik verwacht dat er in de loop van deze fase een of meer ondernemers zullen aankloppen die deze onderneming willen gaan runnen. Als ik hiervoor verantwoordelijk was,

dan zou ik gaan praten met Albert Heijn of een andere supermarktketen. Want hier krijg je straks in Nederland geproduceerd vlees van een zeer goede kwaliteit, waarvan je weet dat het onder goede omstandigheden, zonder milieubezwaren en met oog voor de dieren, tegen een redelijke prijs is geproduceerd. Daar is absoluut een markt voor.’

⁴¹ Zie de website www.agrocomplex.nl voor een overzicht.

.....

‘Agroparken bieden kansen om een nieuwe brug te slaan tussen producenten en consumenten.’ Twan Goossens

.....

Colofon

Tekst / Jan de Wilt (InnovatieNetwerk) en
Tanny Dobbelaar (Stuk Producties)

Eindredactie / Leonie van den Schoor
(Stuk Producties)

Ontwerp / Dietwee communicatie en vormgeving
Concept en art-direction / Marjolein Spronk
en Sybren Kuiper
Vormgeving / Marjolein Spronk

Fotografie / Wieteke de Lange

Druk / Drukkerij Rosbeek bv

Met medewerking van / Frans Evers,
Twan Goossens (Wageningen UR),
Leo den Hartog (Nutreco, Wageningen UR),
Claudi Hulshof (InnovatieNetwerk),
Johan Pegge, Peter Smeets (Wageningen UR),
Rinus van de Waart (KnowHouse bv) en
Marcel Vonder (Dietwee)

Rapportnummer 05.2.095
ISBN 90 - 5059 - 252 - X
Utrecht, augustus 2005

De toekomst van agroparken staat niet vast en laat zich evenmin voorspellen. Zal het agropark ooit aan de lijst van onvoorstelbare maar uiteindelijk wel gerealiseerde innovaties worden toegevoegd? Misschien komt er wel een tijd waarin we agroparken heel vanzelfsprekend vinden. En waarin het onvoorstelbaar is dat we zo'n essentiële maatschappelijke taak als voedselproductie lange tijd hebben overgelaten aan kleine, verspreid over het land liggende bedrijven. Het omgekeerde is ook mogelijk: misschien komt er een tijd dat agroparken gaan behoren tot de lijst van fantastische ideeën die nooit een poot aan de grond hebben gekregen, omdat de technische, organisatorische maar ook psychologische en culturele barrières eenvoudigweg te groot zijn gebleken. De toekomst zal het leren.

